

Politikano thaj legislativno kadro vash e Romane chavengi edukacia Textura save si referencia thaj sisteme kaj te shaj te azutisaren

Generalno Direkcia IV
Direkcia vash i Edukacia, i Extra Edukacia thaj o Visho/Baro Siklijavipen
Evroputno Buxlijaripen vash i Edukacia
Kontakti : Aurora Ailincăi – e-mail : aurora.ailincăi@coe.int

So isi andre

Xarno vakijaripen

1. Introdukcia
2. O internacionalna textura vash e romane chavengi edukacia
 - A. I edukacia thaj o chavore
 - B. I diskriminacia thaj i edukacia
 - C. I protekcia vash o minoritetija thaj i edukacia
 - D. O Roma thaj i Edukacia
3. o inziative thaj o programme katar o internacionalna/ avrtune organizmura kaj te azutisarel pes e romane chavengi edukacia
 - Evropako Konsilo
 - Evroputni Unija
 - Organizacia vash i sekuriteta thaj i protekcia and-i Evropa
 - Lumijaki Banka
 - O Fondi vash e Romengi Edukacia
 - Instituti vash i Putardi Societeta
 - Agencia katar o Nations unies
4. Komparativno analiza katar o nazionalna inziative and-o Thema membrura katar e CdE kaj te azutisarel pes e romane chavengi edukacia
 - Generalna orientacia : o butija save pashijaren pes thaj o diferencie
 - Lache praktike
5. Konkluzia
6. Bibliografia

I alfabeta katar akala lafura, so si, thaj so trobul te axaljioven lendar

CLRRE - Kongresi vash o lokalna thaj regionalna administracie and-i Evropa (Evropako Konsilo)
CdE - Evropako Konsilo
CPRSI - Kontakti vash o romane pushimata thaj o pushimata vash o sintura (OSCE-ODIHR)
CSCE - Konferencia vash i Sekuriteta thaj i Koperacia and-i Evropa (CSCE katar o 1992)
DG - Generalno Direkcia
EC - Evroputni Komisia katar i EU
ECOSOC - Ekonomikano thaj Sozialno Konsilo katar o Nations Unies
ECRI - Evroputni Komisia vash o rasizmi thaj o bi axakijaripen
FEDER - Evroputno Fondi vash o Regionalno Zorijaripen
FSE - Evroputno Sozialno Forumi
ESP - Strategijako Plani vash i edukacia
UE - Evroputni Unija
EUMC - Evroputni Observatorija vash o rasizmi thaj i xenofobija
IGO - Organizacia mashkar o guvernura
OIT - Internasionalna organizacia vash i Buti
OIM - Internasionalna organizacia vash o Migracie
MS-S-ROM - Komiteti katar o expertura vash o Roma thaj o Pirutne Roma (katar e Evropako Konsilo)
ONG - Organizacie save nanaj katar o guvernno
OCDE - Organizacia kaj te kerel pes koperacia thaj te ovel ekonomikano zorijaripen
BIDDH - Buro katar o Demokratikane Institucie thaj o Manushikane Xakaija (katar o OSCE)
OSCE - Organizacia vash i sekuriteta thaj i koperacia and-i Evropa
OSI - Open Society Institute (Instituti karing i putardi societeta)
REF - Roma Education Fund (O Fondi vash e Romengi edukacia)
SIDA - Agencia suédoise karing o internacionalno zorijaripen
NU - Nations Unies
PNUD - Programa katar o Nations Unies karing o zorijaripen
UNESCO - Organisacia katar o Nations Unies vash i edukacia, o siklijavipen thaj i kultura
UNHCDH - Baro Komiseri katar o Nations Unies vash o Manushikane Xakaija
UNHCR - Baro Komiseri katar o Nations Unies vash o nashalde manusha
UNICEF - Fondi katar o Nations Unies e ciknenge
USAID - Avrutni Agencia karing o zorijaripen katar o États-Unis

Cikno vakijaripen

O telutno niveli vash e Romengi edukacia, si jekh katar o maj importantna problemura, o bi – siklijavipen ni del posibiliteta kaj te astarel pes and-i buti, thaj te ovel jekh normalno dzividipen thaj jekh normalno partisipacia and- i societata.

O guvernura thaj o avrutne organizacie, so maj but o Nations Unies, o agencie, e Evropako Konsilo, o OSCE, thaj o UE but fora vorbisarde pal i rasialno diskriminacia, thaj vash i promovia kaj te ovel egaliteta thaj o aksesi and-i edukacia and-o reglamentura thaj o and-o deklaracie, thaj rekomandacie. O maj anglutno texto vash e romane problemura sasa adoptisardo katar e Evropako Konsilo and-o bersh 1969, trobulas te ashugijarel pes dzi ko bersh 1990 kaj te shaj o manusha avrijal te astaren te interesuinen pes, te len and-I godi o Romane problemura, thaj so maj but o problemura vash o manushikane xakaija, I buti mamuj I diskriminacia, I persekucia, i legalno reprezentacia. Mothovel pes soske desar nesave bersha, o problemura vash o ekonomikano zorijaripen, thaj o sozialna kondicie, thaj vi vash i edukacia vazden pes so maj but.

O avrutne textura, thaj o but iniazitive save kerde pes katar o guvernura, thaj katar o organizacie save naj katar o guvernuro o NGO, thaj vi avrutne organizacie save keren buti vash o problemura e Romenge edukaciasa. O prozesa kaj fulel pes and-i evroputni Unia si jekh importantno instrumenti, kaj te shaj te del pes influencia karing i politika and-o thema savi si kandidatura kaj te fulen and-i UE, e romenge pushiba si ande maj importantna fundamentalna kriterura kaj te fulel pes thaj si jekh kapitula vash I protekcia e manushikane xakaenge thaj I protekcia vash o minoritetija.

Katar o bersh 1999 thaj 2005, but thema membrura, so maj but and-i centralno Evropa thaj orientalno, kerde thaj adoptisarde nazionalna strategie kaj te shaj te dikhen te lacharen e Romengi situacia. Savo te ovel o objektivi katar akala inziative, varesave si maj zorale katar o avera, i edukacia sila prezentacia sar jekh but importantno sektori. Dikhen pes butija save si pashe jekhe averasa thaj vi butija save si diferentna, trobul te penel pes thaj si importantno kaj o butija save trobun len e romen astaren te len pes and-i godi thaj te dikhen pes po nazionalno niveli. O thema membrura keren gova, te sikaven gova katar o akordura pala savende von kerde signature, thaj ratifikacia, thaj vi o politikano kamplipen, vi butija vash o finansura kaj te shaj te lacharel pes e romengi edukacia. Si vi varesave thema save ni kerde thaj ni dle baro dikhipen karing o romane butija.

O legalno kadro thaj o inziative save kerde pes ko internasionalno niveli, thaj o nazionalno sikaven kaj si jekh pandlo kamplipen katar o politike kaj te shaj te lacharel pes e Romengi situacia, thaj kaj i edukacia dikhel pes sar jekh but vazni thaj bari prioriteta. O maj improtantno vareso kaj trobul te kerel pes and-o vaxti kaj avel si kaj te shaj te kerel pes realizacia pe sa akala inziative thaj nazionalna strategie, te oven mexanizmura kaj te kerel pes kontroli thaj evaluacia, thaj te ovel jekh budgeti savo te resel. Akava dokumenti si « o Kadro vash i referencia vash e edukaciake politike kaj te azutisaren pes o Roma . (« Reference Framework for Educational Policies in Favour of Roma ») kerdo and-o kadro vash o proketi « e Romane chavengi edukacia and-i Evropa » andar e Evropako Konsilo, kaj te shaj te azutisaren pes o guvernura thaj te den pes lenge e direkciake prinzipura thaj examplura.

Introdukcia/ anglutno vakijaripen

And-i sasti Evropa, o Roma generalno si prindzarde sar jekh minoriteta savi sila problemura, thaj savi si and-o choripen, bi butijako, thaj kerel pes diskriminacia karing late. Jekh lungo istorija, katar ideie save kerde pes maj anglal, rasizmi thaj sozjalno chudlipen sa akava sikavel katar o prozenti vash i bi buti, thaj katar o niveli and-e Romengi edukacia savo si but tele.

But katar o evaluacie save si karing e Romengi situacia and-i zapadno Evropa thaj orientalno mothoven soske e Romen silen problemura

But evaluacie save kerde pes vash i e Romengi situacia and-i zapadno Evropa thaj orientalno mothoven, thaj sikaven soske o membrura katar akala komunitete silen problemura vash i diskriminacia thaj i ekskluzia, o sozjalno chudipen, thaj silen problemura kaj te ovel len aksesi and-ti buti, te shaj te astaren pes and-i buti, and-i edukacia, thaj vash i sekurite sosiale, and-o sastipen, and-o khera, thaj and-e aver publikane servizura, thaj vi and-i kris. O PNUD thaj aver organizacie dle pes zor kaj te shaj te lacharen o statistike thaj te keren komparacia, te dikhen savi si o situacie vash o kondicie e Romenge thaj e grupenge save pashijaren pes e romençar. And- e akala siklijavimata si nesave xarakteristike save si jekh kaj inklen: (a) O Roma dzivisaren thaj lengi situacia si pari thaj si baro chororipen mashkar lende; (b) o chavre thaj o manusha kon agordisaren I cikni shkola naj but, thaj o analfabetizmi karing o Roma silen baro prozenti; (c) o prozenti katar o manusha kon si but butijako si but baro karing o Roma so maj katar o aver manusha; (d) O Roma nashti but fora te len peske o medikamentura, o draba so trobul len, te len khera, te dzan ko doktorija thaj te ovel len paj sar trobul.

And-e sajekh them, o niveli vash i edukacia ko Roma ko chavre thaj ko tenre naj jekh, si diferentno katar jekh komuniteta and-e aver, kaj te beshen and-o foro vaj and-o gav. Vi kaj te ovel and-i Zapadno thaj orientalno Evropa, o niveli vash i edukacia si diferentno. Dzi ko 50% katar o romane chavore and-I Evropa na agordisaren I cikni shkola, and-e varesave thema and-I centralno thaj orientalno Evropa, 50 dzi ko 80% o chavore save dzan and-I shkola, but lendar dzan and-o 'spezialna shkolé'¹, save kerdile and-o bersha 1950 – 1960 kaj te oven kerde e chavorenge saven silen problemura e shkolasa.

Akala siklijavimata sikaven kaj o vazdipen and-o lungo vaxti, thaj o cikno niveli vash i edukacia e Romenge si jekh importantno problemi, o bi -siklijavipen si jekh problemu kaj te astarel pes and-i buti, te ovel jekh partisipacia and-i societeta. Odolestar o akzenti trobul te tovel pes vash e Romengi edukacia. Akava dokumenti sikavel thaj kerel propozicia vash o bare orientacie kaj sikaven save butija keren pes katar o internacionalna organizacie thaj komuniteta, kaj te shaj te azutisarel pes o

¹ OSCE, *Report on the Situation of Roma and Sinti in the OSCE Area*. Baro Komiseri karing o Minoritetija, La Haye, Pays-Bas : 2000. P 6.

Evroputni Observatorija karing o rasistija thaj i xenofobija, *Roma and Travellers in Public Education*. 2006. Pp46-61.

problemi vash e Romengi edukacia, thaj te dikhel pes o internazionalno kadro thaj I buti kaj kerel pes vash I edukacia, thaj vi o iniazitive save vazde pes katar o internazionalna institucie thaj o guvernura.

Jekh selekcia katar o internazionalna texutra kerel o legalno kadro vash e Romane chavengi edukacia.

Akaja sekcia si kerdi sar jekh repertoari gasavo repertoazi naj vov si numaj jekh, thaj andre si o importantna textura thaj komentarija vash gova so si xramosardo andre. I averto sekcia kerel analiza vash o internazionalna iniazitive save keren pes katar o avrutne organizacie. O ONG si but aktivna, ama numaj o interguvernamentalna organizacie len pes and-I godi ande akaija analiza, gova si soske naj otoevaluacia katar o ONG, thaj kaj si but mikro iniazitive kaj keren pes.

Si importantno te ovel jekh buxlijardo dikhipen katar o iniazitive kerde vash e Romengi edukacia, te dikhen pes o nazionalna politike and-o thema membrura and-o Evropako Konsilo. O rezultatura katar jekh komparativno zorali analiza katar o nazionalna strategie thaj e akzijake planura mothoven pes and-I palutni sekcia. I analiza mothovel o generalna orientacie, vash o butija save si pashijarde thaj save si diferentna thaj vi vash o lache praktike.

Akava dokumenti si e dokumentosa " Kadro referencia vash e edukacikake politike kaj te azutisaren pes o Roma", , réf. DGIV/EDU/ROM(2005) 8 kerdo and-o kadro e proektosko katar e Evropako Konsilo savo akharel pes « E Romane chavengi edukacia and-i Evropa », jekh referencia thaj jekh azutisaripen e themenge kaj te shaj te vazden strategie kaj te azutisarel pes e Romane chavengi edukacia.

2. Mothoven pes o ofizialna textura kerde vash e romane chavengi edukacia. O guvernura thaj o avrutne organizacie, so maj but o Nations unies, o agencie, e Evropako Konsilo, o OSCE, i UE, but var vakijarde kaj trobul te dikhel pes kaj te na ovel maj but rasilano diskriminacia , thaj te ovel promovica vash i egaliteta and-o dostapi, aksesi and-i edukacia. O internazionalna textura, kerda pes lenge vi ratifikacia, thaj vi te kerel pes lenge realizacia thaj te dikhel pes kaj te vazdel pes o interesi karing lende. Pe bibaxt but katar akala textura naj vazde prindzarde thaj ni dikhen pes katar o politikane manusha kon len desizie, thaj katar o publikane zoralimata, thaj vi katar o manusha generalno.

O generlana reglementacie vash o manushikane xakaija, so maj but vash i edukacia thaj o siklijavipen, kerel pes lenge definicia and-o reglamentura, o rekomandacie ande lende si o politikane orientacie.

O rezolucie, thaj vi o rekomandacie, thaj o deklaracie, naj len jekh obligatorno karakteri, ama von si importantna, soske von den jekh standartu savo shaj te ovel sar kriteri kaj te kerel pes referencia pala leste vash i responsabiliteta. Trobul akala prinzipura save mothoven pes and-o avrutne textura, trobun te len pes andi godi thaj te vakijarel pes pala lende ko diferentna, verver nivelura. Thaj so si maj importantno, o avrutne internasionalna textura si kerde kaj te shaj te keren politikane paruvimata save te keren pes ko avruto, internasionalno thaj nazionalno niveli.

Ande but katar akala internasionalna textura vakijarel pes mothovel pes vash e Romane chavengi edukacia, thaj vi katar o problemura save pashijaren pes pe gova. Maj anglal kana o romane chave ni dzan and-i normalno shkola, thaj naj len pravo, xakaj te ovel len jekh edukacia savi mothovel pes and-o internasionalna textura vash o xakaija e chavrege, thaj vash o xakaj and-i edukacia, save mothoven pes and-i sekcia A. I edukacia thaj o chavre². Dujto, o diferentna forma vash i diskriminacia save silen e romane chave and-i edukacia, ni fulen and-o fundamentalno xakaj, kaj te na ovel diskriminacia vash o xramosarde xakaija kaj te shaj te azutisaren pes o minoritetija, saj kaj mothoven pes and-o textura and-o sekcie B.. I diskriminacia thaj i edukacia, thaj C. i protekcia vash o minoritetija thaj i edukacia.³.

² Batelaan et al., *International Basis for Intercultural Education including Anti-Racism and Human Rights Education*. Association internationale pour l'Education interculturelle (IAIE), 1999.
Save the Children, *Denied of a Future? The Right to Education of Roma/Gypsy and Traveller Children in Europe*. Londres, RU: Save the Children, 2001. Volume 3: *International Legislation Handbook*.

³ Batelaan et al., *International Basis for Intercultural Education including Anti-Racism and Human Rights Education*. Association internationale pour l'Education interculturelle (IAIE), 1999.
Danbakli, *Roma, Gypsies: Texts Issued by International Institutions*. Hertfordshire, RU: University of Hertfordshire Press, 2001.
Save the Children, *Denied of a Future? The Right to Education of Roma/Gypsy and Traveller Children in Europe*. London, UK: Save the Children, 2001. Volume 3 : *International Legislation Handbook*.
OSCE/ODIHR, *International Actions Against Racism, Xenophobia, Anti-Semitism and Intolerance in the OSCE Region*. 2004.

Varesave internacionalna textura si kerde so maj vash o romane problemura. O textura save mothoven vash I edukacia, thaj save inkijaren and-I godi I edukacia, vi von mothovde pes; dikhen I sekcia D. O Roma thaj I edukacia. ⁴.

Isi but internacionalna textura save si kerde vash o romane problemura, nijekh naj kerdo specifichno vash e romane chavengi edukacia, odolestar trobul te dikhel pes te kerel pes jekh repertoari kaj te shaj te ovel prezizno kerdo vash akava. I lista naj perdi, voj mothovel pal I xrologikane o prinzipalna textura, save si vash o tematike save mothovde pes maj opre. But katar akala textura silen jekh cikno rezume pe lende.

A. I edukacia thaj o chavore

Universalno deklaracia vash o manushikane xakaija, 10 desembra 1948, Artiklo 26, paragrafi 2 :

“ I edukacia trobul te kerel kaj o manusha te axakijaren pes so maj laches, thaj so maj shukar thaj te kerel pes respekti vash o manushikane xakaija, thaj I fundamentalno liberteta. Voj trobul te kerel kaj te ovel jekh axakijaripen, te ovel tolerancia, thaj lacho axakijaripen mashkar savore nacie thaj savore rasialna thaj religiozna grupe, thaj vi o zorijaripen thaj o aktivitetura katar o Nationa Unies kaj te shaj te na ovel maripen “.

Sa akala internacionalna textura vash I edukacia si kerde pal I baza katar I universalno Deklaracia vash o manushikane xakaija. Voj si jekh prinzipi savi ni daravel, sarkaj adoptisarda pes voj si prindzardi thaj akseptirime.

Internasionalno pakti relativno vash o ekonomikane xakaija, sozialna thaj kulturalna, 10 desembra 1966, Artikle 13 :

⁴ Danbakli, *Roma, Gypsies: Texts Issued by International Institutions*. Hertfordshire, UK: University of Hertfordshire Press, 2001.
Ailincai, Amar, *Official texts of the Council of Europe and Activities in the field of Education*. Strasbourg, France : Editions du Conseil de l'Europe, 2006.
Save the Children, *Denied of a Future? The Right to Education of Roma/Gypsy and Traveller Children in Europe*. Londres, RU: Save the Children, 2001. Volume 3: *International Legislation Handbook*.

“ O Thema save si and-o Pakti prindzaren o xakaj sa jekhe manushko xakaj vash i edukacia. Kamel pes kaj I edukacia te shaj te azutisarel e manushes te axakijarel pes so maj shukar, te ovel les digniteta thaj te shaj te zorajarel pes o respekti karing o manushikane xakaija thaj I fundamentalno liberteta.

Trobul thaj kamel pes kaj i edukacia te shaj te del posibiliteta sa jekhe manushe te ovel les jekh lachi rolia and-i societeta, te azutisarel pes kaj te ovel axakijaripen, te ovel tolerancia, thaj amalipen mashkar savore nacie, savore rasialna grupe, etnikane thaj religiozna, thaj te azutisaren pes o aktivitetija katar o Nations Unies kaj te shaj te na ovel maripen. “

Konvencia vash o xakaija e chavenge, Generalno Asambleija katar o Nations Unis, 20 Novembra 1989, Atiklo 29 :

O Thema kamen i edukacia e chavrengi trobul te dikhel te:

- (a) Kaj te shaj te kerel kaj i personaliteta e chavreski te ovel so maj lache thaj so maj shukar, thaj lesko zorijaripen mentalno thaj fizikano, sa gova te ovel so maj laches, thaj so maj zorale ; [...]
- (c) Te sikavel pes o chavore karing o respekti karing i dej o dad, thaj karing piri identiteta, thaj karing piri chib, thaj karing pire kulturake barvalimata, thaj karing o respekti karing o importantna butija karing piro them and-e saveste dzivisaren, thaj te dzanel vi katar o civilizacie save si diferentna katar leski ;
- (d) Te sikaven pes e chavre te shaj te dzanen save si lengere responsabilitete and-i societeta and-e savijate dzvisiren, kaj te shaj te ovel jekh axakijaripen, tolerancia, thaj egaliteta and-o sexura, te ovel lacho inkijaripen e manusheknçar katar o etnikane grupe, nazionalna thaj religiozna, thaj vi e manushençar save silen otoktonsko origina.

UNESCO, Kadro akcia katar o Dakar, i Edukacia savorengi, 2002, Regionalna kadro, Evropa, thaj Amerika Nord ⁵

Vi kaj akava dokumenti naj jekh internasionalna teksti savo daravel, o membrura partisipantura and-i regionalno konferencia kamel pes lendar te keren garancia vash o prinzipura kaj te ovel egaliteta, te na ovel discriminacia thaj te del pes 6% katar o andrutno produkti (PIB) vash i edukacia.

⁵ UNESCO, *Dakar Framework for Action: Education for All*. Forum mondial sur l'éducation, 26-28 avril 2000. Pp. 63-68.

I diskriminacia thaj i edukacia

Konvencia katar o Unesco mamuj I diskriminacia and-o siklijavipen, 15 desembra 1960, Artikle, 5 paragrafo 1(a) : lel pes katar I universalno Deklaracia vash o manushikane xakaija, 10 desembra 1948, Artiklo 26, paragrafo 2 (dikhen maj opre).

I internasionalno konvencia kaj te peraven pes savore forme mamuj I rasialno diskriminacia, 21 desembra 1965, Artiklo 7:

“ O Thema trobun te len I responsabiliteta kaj te shaj te keren I buti so maj sig, thaj te ovel len lache thaj efikasna intrumentija, so maj but vash o siklijavipen, I edukacia, I kultura, thaj I informacia, kaj te shaj te na ovel pes lacho gindisaripen, negativna stereotipura, te shaj te ovel jekh axakijaripen mashkar o manusha kon si katar verver, diferentna rasialna grupe, religie, thaj te ovel jekh tolerancia thaj axakijaripen mashkar lende thaj vi te sikaven pes o butija kaj kamen pes thaj save trobun katar I Sharta katar o Nationa Unies, I Universalno deklaracia vash o manushikane xakaija, I Deklaracia katar o Nations Unies kaj te na ovel maj but rasialno diskriminacia thaj vi akaija Konvencia.”.

Rekomandacia vash I edukacia kaj te ovel axakijaripen, koperacia thaj te na ovel maripen pe avrutne niveli, thaj vi I edukacia vash e manushikane xakaija thaj I fundamentalno liberteta, generalno

Konferencia katar o Unesco, 18 oxtoto sesia, o 19 novembra 1974.

Artiklo 3: “ Artiklo 3: I edukacia trobul te dikhel o butija save si mothovde and-I Sharta katar o Nations Unies, O Akto katar o Unesco thaj I Universalno Deklaracia vash o manushikane xakaija [...]

Artiklo 4: “[...] o objekvitura maj palal trobul te dikhen pes sar generalno prinzipura vash o politike and-i edukacia:

- a) jekh buxlijaripen internasionalna thaj jekh perspektiva and-i lumija vash i edukacia pe savore nivelura thaj pe savore forme ;
- b) o axakijaripen thaj o respekti pe savore manusha, thaj lengere civilizacie, thaj o butija save si lenge importantna, thaj vi pe lengoro dzivdipen, thaj vi o kulture, katar o aver nazia;
- c) o dikhipen kaj te ovel pes putardeste and-o sundal, and-i lumija, mashkar o manusha thaj o nazie
- d) I kapaziteta kaj te vakijarel pes e manushesa kon naj to amal;
- e) te dzanen pes o xakaija, thaj so trobul te kerel pes katar o manusha, o sozialna grupe thaj o nazie thaj so te keren o nazie, karing averake ;
- f) o axakijaripen kaj trobul te ovel solidariteta, thaj internasionalno koperacia ;
- g) o manglipen katar o manusha kaj te shaj te lacharen pes o problemura mashkar pumende thaj and-e pumare thema thaj and-o sundal ».

1

Artiklo 17: “ O Thema membrura trobul te azutisaren, and-o verver etapura thaj and-o verver tipura edukacia, o siklijavipen pe diferentna kulture, lengere perspektive, thaj lengoro dzivdipen, kaj te shaj te ovel jekh axakijaripen jekh averese, thaj te dzanen pes o butija save trobun, thaj pala savende kerel pes respekti thaj so si importantno thaj so trobul te kerel pes.

Akava siklijavipen trobul te azutisarel vi vash i importancia kaj te sikaven pes o chibija, o civilizacie, thaj o importantna kulturalna butija, kaj te shaj te azutisarel pes thaj te ovel so maj lache o avrutno, internasionalno axakijaripen thaj interkulturalno.”

Artiklo 33. “[...] o Thema membrura trobul te dikhen kaj te lacharen thaj te sikaven e manushen kon si edukatorija thaj o aver kategorie katar e edukaciako personali kaj te shaj te keren rolija kaj te dzal pes maj dur and-o objektivura katar akaija rekomandacia thaj odolestar trobul : [...]

(33 e) kaj te shaj te keren kaj o edukatori te ovel len jekh lacho inkijaripen thaj te ovel les o kompetencie save trobun thaj i kapaciteta te shaj te kerel lachi pedagogko buti, thaj te kerel piri formacia, te dzanel te kerel buti and-o ekipi, te shaj te dzanel i dimanika and-o grupe thaj te dzanel sar te kerel lache okazie thaj te dzanel pes so te kerel pes lendar. ”

Deklaracia vash i rasa thaj o rasialno vakijaripen, Generalno konferencia katar o UNESCO, 20 sesia, 27 novembra 1978

Artiklo 5.2: “ O Them dikhindor katar pire prinzipura thaj o konstitucionalna prozedure, thaj vi katar savore kompetentna sherutnimata, thaj sa o siklijarne silen i responsabiliteta te dikhen kaj o butija save si vash i edukacia and-e savore thema o instrumentija save si kaj te marel pes mamuj o rasizmi so maj but kaj te kerel pes kaj o programe thaj o pustika te ovel len than and-e sientifinake nozie thaj etnikane vash o jekhipen thaj I diversiteta, thaj te oven aijal kaj te na dikhel pes bilache pe manusha; thaj te kerel pes I formacia savi trobul e manushenge; kaj te toven pes o resursija katar e shkolaki sistema pe dispozicia e grupenge thaj te na ovel rasialno diskriminacia thaj te keren pes o butija save trobun kaj te na kerel pes rasialno diskriminacia thaj etnikane kana si vash I edukacia thaj vash e dzivdipnasko niveli, thaj te dikhel pes kaj gova te na kerel pes chavorenge.”

Artiklo 6.2: “ And-o kadro vash o kompetencie thaj vash o konstitucionalna dispozicie, O Them trobul te kerel o butija save trobun, thaj vi i legislacia, so maj but and-i edukacia, and-i kultura, and-i informacia, thaj te mothovel, te na del posibiliteta thaj te shaj te peravel o rasizmi, i rasistko propaganda, rasialno segregacia thaj te del posibiliteta kaj te shaj te kerel pes difuzia po dzanglipen thaj pe rezultatura thaj pe rodimata save trobun o naturalno siklijavipen thaj sozialno thaj te dikhen te peraven pes o rasialna stereotipurat, thaj o rasistko inkijaripen, te inkijarel pes and-I godi o fundamentalna prinripura save si xramosarde and-I Universalno Deklaracia vash o

manushikane xakaija thaj and-o internasionalno Pakti savo si vash o sivilna thaj poloitikane xakaija”.

Deklaracia kaj te kerel pes te na ovel maj but nisave forme katar I bi tolerencia thaj I diskriminacia save si kerde katar I religia , I generalno Asambleija katar o Nations Unies ko 25 Novembra 1981, Artiklo 5, Paragrafi 3:

“ O chavro trobul te azutisarel pes kaj te na ovel karing leste nisavi diskriminacia karing leski religia thaj gova so kamel vov. O chavro trobul te barijarel pes kaj te axakijarel thaj te ovel les tolerancia, thaj lacho inkijaripen e manushençar, te ovel sa lache thaj te ovel jekh pralikano universalno inkijaripen, thaj axakijaripen, te kerel pes respekti vash I libereteta thaj I religia, thaj te kerel pes aijal kaj I energia thaj o talenti te den pes thaj te oven e manushenge kon si pashe. .”

Dokumenti kaj pandel pes o kidipen ki Vienna katar o OSCE⁶, 1989

O paragrafi 63 mothovda thaj kerda deklaracia karing o thema kon sasas ki OSCE » kaj ka kerel pes garancia savorengi bi te dikhel pes I rasa, thaj I boija, thaj o sexi, I chib, thaj I religia, thaj I politikani opinija thaj vi I nazionalno origina thaj sozjalno, katar o barvalipen, katar o bijandipen thaj sa aver situacie, thaj o aksesi thaj o dostapi pe savore tipura thaj nivelura and-I edukacia.”

Dokumenti OSCE Helsinki – O paruvipen, 10 julaj 1992, Kapitula VI, Paragrafi 34 :

“ O thema partisipantura kaj dikhen te vazden programe save ka dikhen te keren kaj te oven o kondicie save trobun kaj te kerel pes kaj te na ovel diskriminacia, thaj te ovel jekh axakijaripen mashkar o verver, diferentna kulture, thaj save ka keren koncentracia vash i edukacia and-e manushikane xakaija, e bazaki akcia, i interkulturalno formacia thaj o rodipen.”

Rezolucia 1992/ 65 : Protekcia vash o Roma(Tsigane), O Baro Komiseri katar o Nations Unies vash o manushikane xakaija 1992

O’UNHCDH sasa les interesi o maj anglutno drom vash o Roma and-o bersh 1977, ama numaj and-o bersh 1992 adoptisarda pes jekh rezolucia Odolestar dikhla pes kaj o Nations Unies nashtisarda maj but te achel bizo diferencia karing o manusha save sasa viktime katar i rasialno diskriminacia, thaj

⁶ Anglal o 1° januari 1992, I Organizacia vash i sekuriteta thaj i koperacia and-i Evropa, akharelas pes Konferencia vash i Sekuriteta thaj i Koperacia and-i Evropa .

mothovenas karing o Thema membrura te shaj te keren realizacia, aplikacia katar o butija kaj te shaj te lacharen e dzivdipnaske kondicie e Romegne, thaj te shaj te parujen i diskriminacia savi kerel pes karing lende.

Direkcia 2000/ 43/ CE savi si kerdi vash i egaliteta kaj te shaj te dikhen pes o manusha sar trobul, bi te dikhel pes lengi rasa thaj lengi etnikani origina, Evroputni Komisia, 2000

O direktive kiden savore Thema membrura katar i EU anglal o bersh 2004, thaj o neve Thema membrura save si kandidatura kaj te fulen thaj dikhen te keren aplikacia pala lende. I Direktiva 2000/ 43/CE inkijarel pes karing o Artiklo 13 katar o Reglamenti, kerdo katar I Evroputni Komisia. Vi o aver dispozicie, voj dikhel kaj te kerel kaj te ovel nisavo "direktno" thaj "bizo - direktno", vakijaripen thaj kerel kaj o manusha kon si viktime katar I diskriminacia te shaj te keren lil ande saveste te mothoven pumari problema, " te kerel pes jekh prozedura savi te ovel uristikani thaj administrativno". I Direktiva vash I rasialno egaliteta ande late fulen but katar o butija thaj o tematike ande savende shaj te kerel pes diskrimiancia (Mamuj o Roma thaj o aver manusha) - I buti, I formacia, thaj I edukacia, I sozialno protekcia, te nashti te ovel aksesi dostapi and-o servizura thaj o khera. Mothovel pes katar o Artiklo 13 katar o Reglamenti katar o Amsterdam, katar numaj o duj butija save si o maj importantna, kerde katar I Evroputni Unia kaj te marel pes mamuj I diskriminacia thaj o rasizmi.

C. I protekcia karing o minoritetija thaj i edukacia

Internasionalno konvencia karing i protekcia ko xakaija karing savore butijarne manusha kon si migrantura, thaj o manusha katar lengere familie, 18 desembra 1990, Artiklo 45 ;

(2) " O Thema ande savende kerel pes buti, keren jekh kolaboracia e themençar andar savende aven o manusha, keren jekh politika savi dikhel te lacharel e chavengi integracia, e butijrane manushenge kon si migrantura, jekh politika savi dikhel te del len posibiliteta kaj te shaj te fulen and-e edukaciaki sistema, lokalno, thaj so maj but kaj te shaj te ovel jekh siklijavipen pe lokalno chib.

(4) O Thema ande savende kerel pes buti trobul te keren siguracia pe spezialna programe kaj te shaj te ovel siklijavipen pe deijaki chib e chavenge savenge familie si migrantura, thaj te shaj te kerel pes jekh kolaboracia e Themesa katar avena o manusha ."

Deklaracia katar o xakaija e manushenge kon si katar o nazionalna minoritetija thaj etnikane, religiozna, thaj lingvistikane, generalno Asambleja katar o Nations Unies 18 desembra 1992, Artiklo 4, Paragrafo 4 :

“O Thema trobul te dikhen kaj te len butija, save te shaj te azutisaren vash i edukacia thaj te keren kaj te ovel jekh prindzaripen and-i historija, thaj o tradizie, katar i chib thaj katar i kultura e manushenge kon aven katar o minoritetija, kon dzivisaren pes lengere teritorie. O manusha kon si katar o minoritetija trobul te ovel len posibiliteta kaj te shaj te dzanen thaj te prindzaren sasti sosieteta”.

Konvencia - kadr vash i protekcia ko nazionalna minoritetija, Evropako Konsilo, 1 februar 1995

Artiklo 6: (1) “ O Thema ka dikhen kaj te shaj te ovel jekh gindipen ande saveste te ovel axakijaripen, thaj te ovel jekh interkultulano dialogi, thaj vi te keren pes butija save trobun kaj te shaj te lacharel pes o repsekti jekhestar karing avereste thaj te ovel koperacia katar savore manusha save dzivisaren pe lengi teritorija, bizo te dikhel pes lengiri identiteta, etnikani, kulturalno, lingvistikani, religiozno, so maj but and-i edukacia, katar i kultura thaj i media.

(2) O Thema len o angagimenti kaj te shaj te keren pes savore butija save trobun kaj te shaj te azutisaren pes o manusha te na oven viktime te na kerel pes diskriminacia karing lende, te na ovel bi -lacho dikhipen karing lengi identiteta, kulturalno, etnikani, lingvistikani thaj religiozno.”

Artiklo 12: (1) “ O Thema ka len, te trobulas, ka keren butija vash i edukacia, thaj katar o rodipen thaj ka keren kaj te shaj te ovel prindzaripen katar i kultura, i historija, thaj i chib, thaj katar i religia katar lengere nazionalna minoritetija, thaj vi katar i majoriteta.. (2) Ande akava kontexti, o Thema ka den so maj posibilitetija kaj te kerel pes formacia e siklijarnenge thaj te ovel dostapi , aksesi and-o pustika, thaj ka lacharen pes maj but o kontaktura mashkar o siklijarne thaj o o manusha kon siklijon katar verver, diferentna komunitete. (3) O Thema ka len i responsabiliteta kaj te shaj te azutisaren te ovel egaliteta and-o shansura, te ovel aksesi, dostapi and-i edukacia, pe savore nivelura katar o manusha kon si katar o nazionalna minoritetija.”

Dikhel pes kaj te ovel jekh maj anglutno, parvo multilateralno instrumenti, kaj te shaj te dikhel te kerel pes protekcia karing o nazionalna minoritetija generalno. But katar o thema est -evroputne thaj post kominist, kerde ratifikacia katar i konvencia, but katar o Zapadna Thema ⁷ na kerde vadze ratifikacia

Evroputni Sharta katar o regionalna thaj minoritarna chibija, Evropako Konsilo, 1 marto 1998

Ande akava teksti mothoven pes but importantna butija vash e Romengi edukacia, thaj katar o siklijavipen pe romani chib. O Roma vadze naj dikhen pes sar jekh nazionalno minoriteta and-o savore 46 Thema membrura and-o Evropako Konsilo, I aplikacia and-o thema save kerde ratifikacia vash I sharta naj jekh sinonima kaj te ovel protekcia pal I romani chib sar jekh minoritarno nazionalno chib.

⁷ France, Finlande, Belgique, Luxembourg, Pays-Bas et Portugal.

D. O Roma thaj i edukacia ⁸

Recomandacia 563 (1969) katar i konsultativno Asambleija, savi si vash i situacia e Romengi thaj aver nomadura and-i Evropa, parlamentarno Asambleija katar e Evropako Konsilo.

Vakijarel pes vash o maj anglutno, parvo texto savo kerda pes vash o Roma. Ande leste mothovel pes vash I edukacia e romane chavengi, thaj vi vash aver punktura. Vov kerel rekomandacia karing e Ministerengo Komiteti and-e Evropako Konsilo te azutisarel "kaj te keren pes klasura save te oven e chavorengi [saven aven katar o pirutne familie], akava te kerel pes aijal kaj te shaj te azutisarel pes lengi integracia and-i publikani shkola".

Rezolucia 13 (1975) katar e Minsiterengo Komiteti andar e Evropako Konsilo savi si vash i sosialno situacia e manushenge kon si pirutne and-i Evropa.

And-i rezolucia mothovel kaj « o bi siklijavipen e chavengo kon si pirutne avel odolestar soske silen sosialna thaj profesionalna problemura » voj kerel propozicie kaj o metodura savençar trobul te kerel pes buti, trobul te oven o metodura o maj lache kaj te shaj te azutisaren o siklijavipen e chavengo kon si pirutne thaj te azutisarel pes vi generalno I edukacia e barengi. I rezolucia sikavel lache o butija save trobun thaj save trobun te keren pes vash i edukacia e chavengi, thaj vi i analfabetizacia, thaj ande late mothovel pes vi vash i profesionalno orientacia.

Rezolucia 125 (1981) vash i rolija thaj i responsabiliteta karing i lokalno administracia thaj regionalno mamuj o kulturalna thaj sosialna problemura karing o manusha save si nomadura. Kongresi vash o lokalno thaj regionalno shaipen and-i Evropa (CPLRE), Evropako Konsilo.

Akaija rezolucia kamel katar o lokalna thaj regionalna sherutnimata te kerel pes koperacia, kaj te shaj te lacharen pes o problemura save si pandle e edukaciasa, thaj vi vash i profesionalno formacia, thaj vi vash i interkulturalno edukacia, thaj o siklijavipen katar i romani chib. I Rezolucia 249 (1993) katar o CPLRE si informacia save si pashe, thaj save dikhen kaj te azutisaren i integracia.

⁸ Ande akaija sekcia fulen dokumentura e manushenge save si bi kherengo, save si nomadura, thaj o pirutne manusha, thaj bi o textura si generalno karing o Roma, save dikhen pes vi von sar nomadura, bizo von te oven gasave.

Rezolucia 104/ 144 katar o 16 aprilo 1984, vash e chavengi edukacia saven lengere familien naj len kher, Evroputno parlamenti

Rezolucia A2-379/88 katar o 17 marto 1989, analfabetizacia, thaj edukacia e chavenge savenge familie naj len kher, Evroputno parlamenti

Akajja rezolucia pashijarel pes okolasa maj anglal, thaj mothovel maj presizno.

Rezolucia 89/C 153/02 vash e romane chavengo siklijavipen thaj o pirutne, Konsilo katar i Evroputni Unija, mai 1989

Dokumenti kana pandel pes o kidipen, katar i Konferencia vash o manushikano buxlijaripen katar o OSCE, and-o Copenhague, Artiklo 40 :

O Thema partisipantura sikaven klaro, thaj mothoven pumari kris karing o totalitarizmo, karing o rasialno bi kamplipen, etnikano, antisemitizmo, xenophobija, thaj sa i diskriminacia savi shaj te kerel pes karing nesavo manush, thaj vi sasti persekucia mamuj o religiozna thaj ideologikane butija. And-e akava kontexti von prindzaren o spesifikane problemura e Romenge (tsigane). Von keren deklaracia soske von o Roma trobul te oven zorale thaj te keren but kaj te shaj te maren pes mamuj sa akala fenomenura pala savore forme, thaj odolestar :

(40.3) – von ka keren efukasna butija, dikhindor lengere sisteme thaj konstitucie, ko nazionalno, regionalno thaj lokalno niveli, kaj te shaj te azutisarel pes o axakijaripen thaj i tolerencia, so maj but and-o siklijavipen, and-i kultura, thaj and-i informacia ;

i(40.4) – von ka den pes zor kaj te shaj te den garancia thaj te toven o akzenti vash o problemi karing o bi kamplipen, karing o rasialna butija, thaj vash o respekta katar o manusha kon si katar diferentna thaj verver kulture thaj civilizacie.

Rezolucia 249 (1993) vash o Roma and-i Evropa : rolija thaj responsabiliteta katar o lokalna administracie thaj regionalna. Kongresi vash o lokalna thaj regionalna administracia thaj shaipen and- I Evropa (CPLRE), Evropako Konsilo

I Permananto Konferencia kamel thaj pushel e Ministerengo Komiteti and-o Evropako Konsilo « te akharel o guvernura katar o Thema Membrura te keren ratifikacia [...] I Evroputni Sharta vash o minoritarna/ cikne chibija ; te kerel pes realizacia thaj aplikacia katar o riga katar i Sharta vash o chibija saven naj len teritorija ; te mothovel pes karing o Konsilo kaj te kerel pes Kulturalno Koperacia, te kerel identifikacia vash i buti savi kerda pes katar o desh bersh [...] a

and-i buti vash o siklijavipen thaj i formacia e chavrenge thaj e terne Romenge, te keren pes seminarura kaj te ovel formacia e siklijarnenge thaj e avere manushenge katar o personali.”

I ideija kaj te ovel jekh pirutno evorputno dokumenti vadza pes. O CPLRE tovda thaj vazda jekh mrege, jekh network kaj te shaj te bichalen pes o informacia save si vash I kultura, o khera, thaj I edukacia, thaj te azutisaren pes I realizacia, o kedripen pe diferentna proektura.

Rekomandacia 1203 (1993) kerdi vash o Roma and-i Evropa, Parlamentarno Asambleija katar e Evropako Konsilo

Akaija rekomandacia si so maj but vash i edukacia, thaj kerel rekomandacia karing e Evropako Konsilo te buxlijarel pes i programa save isila vash i formacia, thaj te dikhel so maj but vash i edukacia e dzuvlenge. Thaj voj mothovel ke kerel pes so maj thaj te zorijarel pes maj but i rolia vash o mediatori e Romenge.

Rekomandacia 11 (1995) vash i kontribucia e Romenge karing o kerdipen kaj te ovel jekh tolerantno Evropa. Kongresi vash o lokalna thaj regionalna administracie thaj shaipen (CPLRE), Evropako Konsilo o CPRLE lel but propozicie save kerde pes katar i Parlamentarno Asambleija katar e Evropako Konsilo and-i Resolucia 1203 (1993) thaj mothovel karing e Ministerengo Komiteti soske del sa so shaj pestar kaj te kerel pes urgento jekh dokumenti khetanes e Kulturnone Koperaziasa katar e Evropako Konsilo jekh dokumenti vash i romani kultura, thaj te azutisaren pes o akcie kerde karing i edukacia, i formacia thaj i informacia.

Rezolucia 16 (1995) vash i kontribucia e Romenge kaj te kerel pes jekh tolerantno Evropa. Kongresi vash o lokalna thaj regionalna administracie thaj shaipen (CPLRE), Evropako Konsilo

O CPLRE lel nesave puntkure pala savende vakijarda pes and-i Rezolucia 249 (1993). O CPLRE dikhel thaj kamel kaj te lacharel pes kana avena o Roma and-o forura, thaj te kerel pes jekh mrege, jekh network mashkar o forura thaj vi aver partnerura, akala butija trobun te den maj bar i posibiliteta kaj te vakijarel pes maj but vash i edukacia, i formacia, i buti, thaj i kultura. Jekh katar o prinzipi kaj te kerel pes buti mashkar akala forura si kaj te ovel jekh kulturalno pashjaripen, savo dikhel te lacharel i kultura, i historija, thaj i chib e romengi, thaj te zorijarel thaj te vazdel e Romengi edukacia.

Rekomandacia vash i generalno politika n° 3 : O maripen mamuj o rasizmo thaj i bi -tolerencia mamuj o Roma , Evroputni Komisia mamuj o rasizmi thaj i bi - tolerencia (ECRI), 6 marto 1998

Dikhindor i edukacia, o ECRI mothovel kaj and-e akava teksti trobul o Thema membrura te maren pes « but zorale kaj te na ovel segregacia and-i shkola mamuj o romane chavre thaj te shaj te den pes posibiliteta kaj te ovel jekh egaliteta and-o aksesi and-o fulipen and-i edukacia » thaj te dikhen kaj te oven programe and-e savore shkoliya save te den informacia vash i istoria, i kultura e Romengi thaj te vazden pes programe save te keren formacie e siklijarnenge. » Akala generalna rekomandacie si kerde karing o guvernura and-e savore thema membura katar e Evropako Konsilo.

Rekomandacia (2000) 4 vash e romane chavengi edukacia and-i Evropa, Ministerengo Komiteti katar e Evropako Konsilo

Akaija rekomandacia si jekh katar I maj prezizno thaj I maj importantno and-I edukacia, soske ande late mothoven pes o direktna prinzipura vash jekh politika and-I edukacia karing o romane chavore and-I Evropa thaj mothoven pes o prioritetija karing o strukture, e shkolate programe thaj o didaktikano materiali, kaj te len pes and-I buti o siklijarne thaj te kerel pes lenge formacia, I informacia, o rodipen, I evaluacia, I konsultacia thaj I kordinacia. Voj bichalel e manushen karing o fundamentalno teksti adoptisardo katar I Evroputni Unija and-o bersh 1989 vash e romane chavengo siklijavipen, thaj vash o pirutne manusha, thaj mothovel so maj but kaj trobul te ovel jekh teksti urgento ande saveste te fulen savore thema membrura katar e Evropako Konsilo.

Rekomandacia (2001° 17 kaj te lacharel pes i ekonomikani situacia thaj i buti e Romenge thaj e pirutne Romenge and-i Evropa, Ministerengo Komiteti katar e Evropako Konsilo

Akava teksti lel pes e butijasa vash o ekonomikano sektori, ande leste si vi jekh sekcia vash i formacia thaj i edukacia, thaj vi aver vash i informacia, o rodipen thaj evaluacia.

Rekomandacia 1557 (2007) vash i Uristikani Situacia e Romenge and-i Evropa, Parlamentarno Asambleija katar e Evropako Konsilo

Akava teksti si kerdo ande jekh uristikani perspektiva sar dikhel pes pal leskoro alava, thaj andre mothoven pes but improtantna thaj vazne butija vash i edukacia, thaj o siklijavipen.

Desizia n° 566 , Akciako plani kaj te shaj te lacharel pes i situacia e Romenge thaj o Sintura and-i buti savi kerel pes katar o OSCE, Organizacia vash I sekuriteta thaj I koperaica and-I Evropa, Permanantno Konsilo, 27 novembra 2003

O Thema partisipantura thaj o institucie katar o OSCE akharen pes te keren aplikacia, realizacia vash e Akciako Plani. O Roma thaj o Sintura akharen pes te dikhen o dispozicie save isi and-e Akciako Plani thaj te azutisaren aktivno kaj te kerel pes lengi aplikacia.

E Akciako Plani and - e leste isi jekh sekcia savi akharel pes Azutisaripen kaj te ovel aksesi and-i edukacia, savi inkijarel pes thaj lel and-i godi jekh rezolucia savi sasas adoptisardi katar i Parlamentarno Asambleija katar o OSCE and-o bersh 2002 savi si vash e Romengi edukacia thaj mothovel prezizno:

“ i edukacia si i buti maj anglal kaj te ovel partisipacia e Romen thaj e sintonen and-o politikano dzivdipen, sozialno thaj ekonomikano katar lengere respektivna thema, kaj te ovel jekh egaliteta e averençar. Kaj te adoptisaren pes butija zorale thaj so maj sigo vash i edukacia, thaj so maj but kaj te azutisarel pes te dzal pes and-i shkola, thaj te na ovel analfabetizmo, trobul te ovel jekh katar i maj vazni prioriteta e manushenge kon len o desizie vi e manushenge kon si roma thaj sintura. O politike vash i edukacia trobun te dikhen te keren integracia e Romenge thaj e Sintongen and-o normalno siklijavipen thaj te den len posibiliteta kaj te shaj te ovel len aksesi thaj te ovel egaliteta pe savore nivelura, thaj te ovel sensibilizacia karing o diferentna kulture“.

Resolucia P6_TA (2005) 0151 vash e Romengi situacia and-i Evroputni Unija, Evroputno parlamentti

Akava internasionalno texi si o maj palutno savo adoptisarda pes. Vi kaj si generalno, ande leste isi informacie vash i edukacia :

(P) “ dikhel pes thaj soske edukaciake sisteme save keren praktike karing i rasialno segregacia savesi and-e but Thema membrura, thaj ande savengo kadro o romane chavre toven pes rigate thaj naj len jekh edukacia savi trobul te ovel len, thaj bichalen pes and- e shkole save si e nasvalenge thaj e dilenge. Trobul thaj si but importantno te lacharel pes o aksesi thaj o dostapi e Romane chavengo and-i edukacia te den pes lenge posibilitete te dzan and-i universiteta thaj te shaj te buxlijaren pes o perspektive e romenge and-o vaxti kaj avel, and-o avnutnipen,”

Artiklo 2: “ akharel o Konsilo, i Komisia, thaj o Thema membrura thaj o thema kandidatura te shaj te dikhen thaj te ovel len and-i godi kaj te shaj te prindzaren pes o Roma sar jekh Romani minoriteta;”

Artiklo 15: “ akharel o Thema membrura and-e savende o romane chave sikljion and- e shkole save si e nasvalenge thaj e dilenge thaj odote kate von si ulavde and- e sepezialna klasura te len thaj te keren pes programe mamuj i segregacia thaj te shaj te den posibiliteta kaj te ovel jekh siklijavipen savo te ovel les lachi kaliteta thaj te dikhel pes kaj te na ovel jekh bi kamplipen katar o chavre kon siljion thaj kon naj roma te dikhel pes von te dikhen lache thaj te kamen e romane chavren;”

Anglal o bersh 1990, o evroputne institucie na dikhensa but pal o Roma, najsalen jekh baro interesi karing o Roma, akana dikhel pes desar naklo o shudro maripen kaj si but aktivitetija thaj but butija save keren pes karing o Roma. Isi but textura avrutne savesi kerde vash e Romengi Edukacia thaj ande lende mothovel pes, soske akava problemi si jekh but bari dukh thaj jekh but bari buti pala savende dikhen o avrutne/ internacionalna organizacie.

Akala textura shaj te den orientacie save te oven lache karing o guvernura thaj karing o lokalna administracie, thaj i buti savi kerel pes katar i evroputni unija shaj numaj te azutisarel kaj o administracie save kamen te vazden thaj te keren realizacia pala akala politike dikhindor akala textura. Akala textura naj len jekh obligacia zorijasa, so maj but akala save si karing i Edukacia. O politikano pushipen po internacionalno niveli trobul te dikhel pes pe leste kaj te ovel jekh manglipen te kerel pes gova, thaj te oven politikane akcie po nazionalno plani. Ko agor o politike trobun te kerel pes lenge aplikacia thaj realizacia savi trobul katar o administracie saven silen I kompetencia, thaj te kerel pes pala lende regularno evaluacia.

3. Dikhipen vash o programe thaj o inziative katar o avrutne organizacie kaj te shaj te azutisarel pes e romane chavengi edukacia

O textura katar o avrutne organizacie and-o anglutno punkto, ande leste si but inziative saven dikhen kaj o guvernura thaj o gouvemntalna organizacie thaj o avrutne, kaj te shaj te dikhen thaj te keren buti palo diferentna pushimata karing o Roma - o maripen kaj te na ovel respekti pala e manushenge xakajja, thaj o rasialno gindipen and-I media thaj kaj te kerel pes promovia vash I edukacia thaj I buti.

Vi kaj si but proektura save si neve thaj pozitivna po lokalno thaj regionalno niveli, and-e lende ni kerda pes but evaluacia thaj te dikhel pes sar dzan o butija ; Pares si te mothovel pes jekh rezultati katar i buti kerdi and-o lungo vaxti.

Mashkar o organizacie save kerde buti vash o Romane butija, o maj aktivna sasas e Evropako Konsilo, thaj o OSCE. E Evropako Konsilo adoptisarda o maj importanta linie thaj rezolucie vash o Roma desar o bersh 1969, sarkaj mothovda pes maj opre. And-o bersha 1990 vov kerda standartura karing o

politike and-o guverno thaj sa gova kerda les koperaziasa thaj khetanes e OSCE thaj aver avrutne organizacie. Vov vazda vi jekh mexanizmi kaj te dikhen pes maj lache o pushimata thaj o butija karing o Roma thaj te dikhen pes o problemura thaj o parimata saven silen e Romen, thaj la kotor vi and-o rodimata save kerde pes karing akaija minoriteta.

Dikhel pes kaj vi o butija save si vash o Roma si jekh kotor savo lel but importantno than and-o fulipen and-i Evropa, thaj gova sa sikavel vareso. I Evroputni Unija kerda pes kaj te kerel jekh ekonominaki koperacia and-I Evropa. Historikane voj naj la direktno buti vash o politike karing o minoritetija. O butija vash I edukacia, vash I kultura thaj o chubija achile so maj but and-o thema membrura. And-o palutno vaxti, I Evropuni Unija kerda jekh zorali influencia and-o polikano kontexti – maj dur katar o direktno finansirane – kerde pes thaj vazde pes kriterura ande savende kamla pes katar savore thema save trobun te fulen te vazden thaj te keren mexanizmura prindzarde katar o zakonura save te keren buti vash o pushumata save si karing o Roma.

Nesave avrutne organizacie kerde but buti vash o pushimata karing o Roma. Mashkar lenge inziative thaj butija save kerde pes, isi nesave save sasas but importantna po internacionalno niveli vash e Romengi Edukacia. Von mothoven pes maj tele, dikhindor I organizacia savi kerda len.

E Evropako Konsilo (CdE)

E Evropako Konsilo sasa jekh katar o maj aktivna organizacie vash o butija karing o Roma. I maj anglutni rezolucia savi kerda pes sasa and-o bersh 1969. And-o bersh 1993, o Konsilo kerda prindzaripen e Romenge sar “jekh chachutni evroputni minoriteta” thaj vazda I Grupa katar o spezialistura karing o Roma, o Sinte thaj o Pirutne ‘ (MG- S – ROM), jekh konsultativno organi ande leste si repzellantura katar o verver thema (vi katar I Zapadno thaj Iztochno Evropa), o ONG, manusha save keren buti and-o universitetura, thaj avrutne organizacie. Dopash katar o manusha kon si ande akava organi si Roma. I Grupa kerda but buti e Bare Komiseresa vash o nazionalna minoritetija katar o OSCE, o Prinzipura kaj te shaj te lacharen pes o kondicie e Romenge, dokumenti adoptisardo aktar I Evroputni Unija and-o bersh 1999 thaj o prozesi kaj te fulel pes and-I Evropa. Les

sasas les jekh bari thaj zorali influencia and-o relatie e themençar post- komunistura, vash o pushiba karing o Roma. Dikhel pes vi o butija save pashijaren pes katar o CdE, o OSCE, thaj UE and-o politikane butija vash o Roma, so maj but and-i edukacia, o khera thaj o sastipen.

Evropako Konsilo lacharda, da love thaj azutisarda kaj te ovel jekh konsultativno asambleija savi kamel te del e Romen thaj e Pirutne Romen jekh drom po internacionalno niveli. I adoptacia, and-o bersh 2003 katar i propozicia kerdi katar i Francia thaj i Finlandia kerda pes jekh Evroputno Forumi e Romenge thaj e Pirutne Romenge (FERV) and-o bersh 2004. O 22 mebrura fondatorija, save aven katar 16 thema, silen funkcija sar manusha kon den gindura thaj sar manusha save te oven sar kontaktura kana isi kampanie vash o alosaripen kon nazionalno niveli, thaj von azutisaren o nazionalna organizacie e Romenge thaj e pirutne Romenge te keren regularno alosaripen.

But droma o butija save keren pes vash o Roma aven thaj inklen generalno katar i Divizia vash o Roma thaj o Pirutne Roma, and-I Direkcia vash I sozialno koezia, isi vi jekh proekti vash e Romane chavengi edukacia and-I Evropa, savo vazda pes katar I Direkcia vash I Edukacia. Akava proekti dzal maj dur katar i Rekomandacia (2000) 4 vash e romane chavengi edukacia and-i Evropa katar e Ministerengo Komiteti, thaj vov vazda pes desar o bersh 2002 and-i Divizia vash i Edukacia. Lesko objektivi si te vazdel neve butija vash e edukaciake strategie kaj te azutisaren pes o Roma and-i Evropa, thaj ande akava prozesi o Roma te oven jekh kotor, te oven andre. Akava proekti trobul te kerel identifikacia pe praktikane butija save trobun te den posibiliteta kaj te shaj te resaven pes o objektivura save si and-i Rekomandacia (2000)4.

Aijal, e Evropako Konsilo kerda – thaj kerel vadze – butija kaj te sikljiol pes ; keren pes vi seminarura, atelieta save keren formacie vash o mediatorija thaj e shkolake asistentura e Romenge, thaj keren pes vi interkulturalna formacie e siklijarnenge save sikaven e romane

chaven ⁹. Aijal vazden pes rekomandacie thaj politikane konsultacie kaj te shaj te kerel pes realizacie thaj aplikacie pal i Rekomandacia.

Keren pes kidimatura, konferencie avere instituciençar (E Lumijaki banka, I Evroputni Komisia, thaj o OCDE), o romane evroputne organizacie (o Forumi vash o Roma thaj o Pirutne Roma) thaj o sektorija katar e Evropako Konsilo (Direkcia vash i Sozialno Koezia – i Divizia vash o Roma thaj o Pirutne Roma, i Divizia vash o Lingvistikane politike, i Konvencia Kadr kaj te ovel protekcia vash o nazionalna minoritetija, thaj aver.).

I Evroputni Komisia mamuj o rasizmi thaj o bi – axakijaripen (ECRI) vi voj si jekh instrumenti karing o Roma. Akava organi katar e Evropako Konsilo dikhel thaj kerel evaluacia katar o politike thaj o aktualna situacie save si karing o rasizmi, thaj i xenofobija, o anti-semitizmo, o antiziganizmo, thaj o bi – axakijaripen. Kerdo and-o bersh 1998, o ECRI si jekh komisia kerdi katar membrura save i independatna, save keren rekomandacie generalna politike, thaj keren propozicia kaj te keren pes butija save te maren pes mamuj o rasizmi, thaj o bi –axakijaripen. Akaija komisija kerel raportura svako bersh thaj mothoven savi si i situacia e Romenge and-e sajekh them.

I Evroputni Komisia ¹⁰

O Kondicie kaj te fulel pes and-i UE dle posibiliteta kaj i avrutne komuniteta, o avrtune manusha te dikhen vash o pishimatura save si karing o Roma, thaj so maj but and-o thema and-i centralno Evropka thaj orientalno. Kaj te shaj te fulel pes and-i Evroputni Unija sa jekh phuv thaj them savo si kandidati si jekh baro prozesi kaj te kerel pes diskusia thaj te ovel vakijaripen kaj te dikhel pes kaj I legislacia sila xarmonija akalasa katar I EU, sar gova si mothovdo and-o zakonura thaj and-o reglamenti. Pal o Evroputno Konsilo and-o

⁹ Formacie pal akala theme kerde pes and-o bersh 2001, dzi akana von si jekh kotor katar o aktivitetija save keren pes and-o proekti vash e Romane chavengi edukacia

¹⁰ Evroputni Komisia, *Soutien de l'UE aux communautés roms de l'Europe centrale et orientale*, 2002.

Evroputni Komisia, i Situacia e Romengi and-i buxlijardi Evroputni Unija . DG kaj te astarel pes and-i buti, thaj aver butija , Fondamentalna chachimata thaj anti –diskriminacia.

Evroputni Observatorija mamuj rasistikane fenomeura thaj xenofobija. O Roma thaj o travellers and-o publikano siklijavipen.

Copenhague, and-o bersh 1993, o Sherutne katar o Thema membrura and-I Evroputni Unija kerde khetanes definicia pe kriterura pala savende o thema save si kandidatura shaj te achen lengere membrura. Akala « kriterura katar o Copenhague » mothoven soske jekh phuv/ them savo si kandidati trobul te ovel le stabilna, zorale institucie save te den garancia vash i demokracia, o Them vash o xakaj, e manushikane xakaija, thaj o respekti vash o minoritetija, thaj lengiri protekcia.

And-o bersh 1998, kana astarda o vakijaripen kaj te buxlijarel pes i UE, o pushimatura vash o Roma inkliste and-o politikane kriterura kaj te shaj te kerel pes o fulipen and-i Evropa, thaj pal ogova e manushikane xakaija thaj i protekcia vash o minoritetija ¹¹. Pal akava palutno punkto i publikacia vash i programa savi kerda pes katar i Evroputni Komisia vash o vaxti 2000- 2006 mothovel pes soske i situacia vash i romani minoriteta trobul but te dikhel pes pala late and-o thema save si kandudatura.

Maj anglal kaj te ovel siguracia kaj o thema kandidatura peren thaj fulen and-o kriterura, i Komisia del jekh raporti svako bersh karing i o Konsilo katar i Evroputni Unija thaj ande leste mothovel pes vash o fulipen. Ande akala raportura mothovel pes i importancia kaj te dikhen pes o pushimatura vash o manushikane xakaija karing o Roma. Aijal e Romengi situacia dikhel pes but seriozno kana kerel pes I evaluacia vash o kapaciteti sa jekhe themeske savo trobul te achel membro and-I Evoroputni Komisia. Kaj te lacharel pes o fulipen, I EU del jekh finansiarno azutipen thaj texnikano e themenge save si kandidatura, thaj sa gova kerel pes programençar, nesave si vash o Roma, thaj so maj but vash I edukacia. Akala programe ni keren pes but drom vesh, thaj numaj e Romenge edukaciake.

O azutipen katar I EU e romenge and-o thema save si kandidatura kerel pes so maj but e programençar PHARE¹², save keren pes katar i generalno Direkcia « Buxlijaripen ». Katar o 1999 thaj

¹¹ And-o marto 1998, i Evroputni Komisia astarda te kerel o buxlijaripen e pandze themençar katar i Centralno Evropa thaj orientalno kaj te fulen and-i EU. Fuliste akala thema i République tchèque, i Estonie, i Hongrie, i Pologne thaj i Slovénie. Pal o kidipen and-o CE and-o Helsinki, and-i desembra o bersh 1999, o negosiazie putarde pes vi e Roumanie, i Slovaquie, i Lettonie, i Lituanie thaj i Bulgarie. Akana, i Roumanie thaj i Bulgarie si o duj thema save ka fulen thaj o Zapadna balkanura dikhen pes sar jekh lache kandidatura. I Croatie, i Makedonia..

¹² Evroputni Unija, patrin Internet katar i *Programa PHARE* : <http://europa.eu/scadplus/leg/fr/lvb/e50004.htm>
Evroputni Observatorija katar o rasialna thaj xenofobska fenomenura. Roma thaj *travellers* and-o publikano siklijavipen d.

2002, jekh totali katr o 32, 3 milionura evro dle pes vash o proektura pal e Romengi edukacia and-o thema save trobun te fulen and-I Evroputni Unija. Akala love del posibiliteta te den pes finansura pe but infrastrukture, thaj vi spezifikane proektura thaj vi aver sektorija save te keren sensibilizacia e manushenge. O azutipen katar o programe PHARE ni kerel pes kaj te den pes kreditura, a te kerel pes azutipen lovençar; but katar o love save den pes si vash spezifikane proektura, trobul te dikhen pes kaj vadze love te den pes pal jekh lungo vaxti kaj te shaj te del posibiliteta kaj akala proektura te ovel len jekh chachutno impakti.

I Generalno Direkcia vash i Edukacia thaj i Kultura kerel programe saven silen objektivura kaj te keren koperacia mashkar o Thema membrura katar i Evroputni Unija, thaj o thema kandidatura and-o butija vash i edukaia, i formacia thaj o ternipen. O proektura kaj te azutisaren pes o Roma si azutisarde katar o programe Socrates thaj « o Ternipen e Evropake ». Jekh katar o objektivura kata ro Socrates II (2000- 2006) si kaj te ovel jekh promovica vash i interkulturaliteta thaj i edukacia.

Trijanda thema silen partisipacia and-e akaija programa, thaj vi o thema katar i centralno Evropa save si thema kandidatura. E Romane chavengi edukacia thaj o chavre e manushenge kon si migrantura si jekh katar o prioritetija and-o proektura vash I shkola, thaj I maternel, thaj akava si vi and-o kadro e proektosko Comenius katar I programa Socrates, savo kerel pes vash I formacia e siklijarnenge.¹³ I Programa Ternipen katar I Evroputni Komisia, save kerel buti vash o terne manusha thaj o kontaktura mashkar lende, o proektura save keren pes e ternenge thaj o volontarno internasionalno servizi, kamen te azutisaren vash I integracia e ternenge thaj te den len posibiliteta te shaj te achen evroputne manusha save te oven aktivna vash o sozialno plani, thaj politikano. Akaija programa kerel pes e ternenge (katar o bersha 15 dzi ko 25), bi te dikhel pes savi si lengi origina (sozialno, ekonomikano, geografikane, thaj aver). I Evroputni Komisia astarda te kerel butija save te shaj te den jekh maj bari posibiliteta kaj te ovel partisipacia and-e akaija programa katar o terne Roma.

I Unija adoptosarda vi jekh programa kaj te marel pes mamuj i diskriminacia (2000- 2006), akaija programa kerda pes pal i Generalano Direkcia vash o butija thaj o sizialna butija and-i Evroputni Komisia. E Romengi integracia vash e shkolako plani thaj profesionalna si jekh katar o oxto prioritetija and-I buti mamuj I diskriminacia.

¹³ In Danbakli, M., *Textes des Institutions Internationales concernant les Tsiganes*, Paris : Centre de Recherches Tsiganes/ L'Harmattan, 2001. Programme d'action communautaire « Socrates », Décisions n°189/95/CE du 14 mars 1995, et n°253/2000/CE du 24 janvier 2000 (deuxième phase de « Socrates », le programme d'action communautaire en matière d'éducation).

Duj elementura katar o Strukturalna Fondura and-i EU si kerde direktno vash o Roma, vi kaj von naj klaro thaj ijasno lenge : Akava si o Evroputno Fondi vash o Regionalno Zoralipen (FEDER) thaj o Sozialno Evroputno Fondi (FSE), « o FEDER, o prinzipalno regionalno politikano instrumenti, leski direkcia kerel pes katar i Generalno Direkcia katar o regionalno Politika. . [...] o Fondi shaj te del finansura thaj love pala nesave aktivitetija kaj te keren pes e Romenge, butija kaj te oven sozialna butija, thaj te keren pes siklijavipen and-o sasto dzividipen. [...] O sozialno evroputno Fondi del finansura kaj te azutisaren pes aktivitetija kaj te astarel pes buti, thaj vi i partisipacia e dzuvlenge ande lengo sasto dzividipen, kaj te ovel adaptacia e manushenge kaj te shaj te astaren pes and-i buti, thaj te ovel aktivno buti. O Fondi dla love kaj te azutisaren pes aktivitetija vash o Roma, thaj o Pirutne Roma mashkar lende isi I Nazionalno Programa kerdi e Romenge and-I Ispanija».¹⁴

I Evroputni Observatoria vash o rasistka fenomenura thaj xenofobija (EUMC)

I Evroputni Observatorija vash o rasistka fenomenura thaj xenofobija (*European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia* - EUMC) si jekh organi vash o Roma save si and-i EU. Kerdo and-o bersh 1997 katar I Komisija, lesko objektivi si te del ki Evroputni Komuna thaj ka lakere thema membrura informacia savi trobul po evroputno niveli vash o fenomeura save si karing o rasizmo thaj I xenofobija, kaj te shaj te azutisarel les te keren o butija save trobun, thaj te keren definicia pe lengere akcie. O EUMC kerda but raportura vash o Roma; jekh katar o maj palutne si vash I edukacia. .¹⁵ Aver raportura katar i situacie e Romengi and-i Evropa kerde pes akana katar o verver organura and-i EU.

I publikacia katar o EUMC savi akharel pes “ O Roma thaj o travelura and-o publikano siklijavipen” si jekh raporti savi sikavel e Romengi situacia and-I EU. Ande leskte keren pes komentarura vash o nazionalna politike vash I edukacia, thaj mothovel pes kaj but katar o Thema membrura naj len spesifikane politike and-I edukacia thaj butija save trobun te keren pes e Romenge thaj vash o *travelura*, aman von dikhen kaj te azutisaren pes akala manusha kaj keren butija mamuj I diskriminacia thaj/ vaj o interkulturalna politike. Von mothoven vi soske but cera thema membrura kerde integracia vash I interkulturalno edukacia and-o programe thaj and-I kurikula and-e lengi

¹⁴ Evroputni Komisia , E Romengi Situacia and-e jekh buxlijardi Evropa *La situation des Rom dans une Union européenne élargie*. DG vash i buti thaj o sozialna butija, Fundamentalna xakija thaj bi –diskriminacia , 2004, pp.16-17.

¹⁵ Evroputni Observatorija vash o rasizmi thaj i xenofobija . o Roma thaj o *travellers* and-o publikano siklijavipen.

nazionalno edukacia, shaj te penel pes soske isi but spezifikane proektura save keren pes vash o Roma thaj o *travelura*.¹⁶

I Organizacia vash I Sekuriteta thaj I Koperacia and-I Evropa (OCSE)

O aktivitetija kerde katar o OSCE fulen so maj but and-e *Akciako Plani savo dikhel kaj te azutisarel pes I situacia e Romenge thaj e Sintongenje and-o OSCE*, akava adoptisarda pes and-o bersh 2003 katar o 55 Thema partisipntura and-I Organizacia thaj aijal sasas les jekh but importantno rolija kaj te azutisaren pes o guvernura te keren planura thaj nazionalna strategie thaj te keren pes Konsilura thaj kabinetura save te keren buti vash o Roma.

Akala aktivitetura si ande trin butija: i diskriminacia, i rasialno violencia (thaj i diskriminacia and-i medija thaj katar i policia), o sozjalna problemura (legalizacia vash o campura, xramosaripen and-o registrura, o maripen mamuj o trafiko katar o manusha) thaj i politikani partisipacia. Ande savore katar ajala trin butija, nesave katar o aktivitetura ande lende si inziative vash i edukacia. I edukacia ni achel sar jekh prioriteta soske vash fulel and-e akciako Plani.

Mashkar o inziative kerde katar o OSCE, trobul te penel pes i importancia katar o Kontakt Point vash o romane pushimatura, thaj o sinte, savo kerda pes and-o bersh 1994, and-o Buro katar o Demokratikane Institucie thaj o Manushikane Xakaija (BIDDH) and-o OSCE. O Kontakt Point kerel konferencie, sa akava kerel le khetanes e Evropake Konsulesa ; kerel pes publikacia regularno ande saveste del pes informacia, thaj si vi sar jekh centralno kabinetu vash o informacia katar e Romengi Situacia and-i Evropa. Leski rolija si te dikhel thaj kerel kordinacia katar o uristikane inziative thaj o politike vash o Roma (thaj o Sintura), ko nazionalno thaj evroputno niveli ; thaj siles vi rolija kaj te del gindura vash akala butija ;

¹⁶ Evroputni Observatorija vash o rasizmi thaj i xenofobija. Roma thaj *travellers* and-o publikano siklijavipen.

And-o kadro pala pire aktivitetura o kontakt Point kerel kolaboracia vi avere avrutne organizaciençar thaj ONG thaj dikhel sar te fulen andre o Roma thaj o Sintura von te oven ande savore akala iniziativa.¹⁷

Desar i maj anglutni konferencia katar o BIDDH vash o manushikano buxlijaripen katar o OSCE

(Konferencia vash i Sekuriteta thaj i Koperacia and-i Evropa), savi kerda pes and-o Paris and-o bersh 1989, o pushiba vash o Roma vakijaren pes sa jekh drom kana isi akala kidimatura. O Baro Komiseri katar o OSCE vash o nazionalna minoritetija vi vov sikavda jekh baro interesi vash o Roma. Akava posti kerda pes and-o bersh 1992 and-i organizacia kaj te dikhen pes te na oven konfliktura karing o nazionalna minoritetija ; I rolija katar o Baro Komiseri si kaj te te dikhel save si o problemura thaj te dikhel kaj te araken pes solucie kaj te azutisaren pse akala etnikane problemura. Katar o bersh 1992 kerde pes duj raportura vash e Romengi situacia and-i Evropa, thaj lengi publikacia kerda pes (and-o bersh 1993 thaj 2000).

E Lumijaki Banka

Dikhindor o aver avrutne organizacie, o interesi katar e Lumijaki Banka vash o Romane butija thaj pushiba avel akana. Voj kerda duj raportura and-o bersh 2000 et en 2004¹⁸. Naj sar okola analize save kerde pes vash o manushikane xakaija, o raportura katar i Banka dikhle vesh o butija vash o Roma dikhinor lengi ekonomikani thaj sozjalno situacia. Akana I Banka pandla pes e *Open Society Institute* thaj ki la *Soros Foundation* kaj te vazdel jekh iniziativa savi akharel pes « Desh bersh integracia e Romenge (2005- 2015) ». Andre fulen o shtar maj importantna butija: I edukacia, o khera, I buti thaj o sasitpen.

¹⁷ OSCE, *OSCE/BIDDH Contact Point for Roma and Sinti: An Overview*. (Sans date)

¹⁸ Ringold, *Roma and the Transition in Central and Eastern Europe: Trends and Challenges*. Washington, DC: World Bank Press, 2000.

Ringold et al., *Roma in an Expanding Europe: Breaking the Poverty Cycle*. Washington, DC: World Bank Press, 2004.

I programa e deshe bershenge vazda pe jekh konferencia savi akharela pes “ o Roma and-e jekh buxlijardi Evropa”: butija save te keren pes and-o vaxti kaj avel “, kerda pes and-I Budapesta and-o bersh 2003¹⁹. Mothovda pes thaj dzanel pes soske kaj te oven maj lache e dzavidipnaske kondicie e Romenge thaj lengiri situacia, sa gova nakel thaj si pando e shkolasa. Aijal o partisanantura thaj o guvernura save sasas pi konferencia (I Bulgaria, I Croatia, o Hongrikano Them, I Makedonia, I Tchexska, I Romania, I Serbia thaj Montenegro²⁰ thaj i Slovakia) von inkijarde I ideja kaj te kerel pes o fondi vash e Romengi edukacia (REF) kaj te dikhel te lacharel o rezulatura e Romengie and-I shkola. And-o vaxti kaj avel shaj vi aver thema katar I centralno thaj orientalno Evropa te fulen and-I lista and-o 8 thema kaj shaj te den kontribucia e fondese.

O fondi vash e Romengi Edukacia (REF)

O Fondi vash e Romengi edukacia (REF) vazda pes kaj azutisarde o thema, save dikhen kaj te den pes posibilitete kaj te lacharel pes e Romengi situacia. O love save aven katar o fondi REF, ni kamen von te parunen thaj te len I rolja save kerel pes katar o guvernura; von trobul te dikhen pes sar jekh buti kaj kamel te azutisarel thaj save te dikhen pes sar butija kaj dikhen te azutisaren o inziative save keren pes katar o guvernura, o ONG thaj aver organizacie. O REF del finansura pal proekura thaj programe (andre fulen o lokalna administracie, o regionalna thaj nazionalna), privatna save dikhen te na xoxavel pes thaj vi organizacie save si publikane thaj privatna. But donatorija bilateralna si andre thaj azutisaren diferentna proektura e Romenge. Te mothovas nesave lendar o l’USAID (agencia amerikani kaj te azutisarel pes I o avrutno zorijaripen), o DDC (Direkcja vash o Zorijaripen thaj Koperacia) o Pays – Bas, o nordikane thema thaj I Nemachka.

O guvernura save si and-i inziative « Desh bersh e Romengi integracia » lile i responsabiliteta kaj te keren planifikacia thaj te keren butija save te azutisaren pe politikano thaj relglementarno niveli, vash o love thaj i funkcia svako bersh thaj te keren pes investicie

¹⁹ Kaj te kerel pes i konferencia dine pes o love katar e Lumijaki Banka , l’*Open Society Institute*, i Evroputni Komisia , o PNUD, i Banka vash o zorijaripen katar e Evropako Konsilo thaj o guvernura katar i Hongriko Them, i Finlande thaj i Suède.

²⁰ O Monténégro najsale vadze leski independencia (22 mai 2006).

mashkar o Roma thaj o Dadzes, kaj te shaj te kerel pes maj but buti e populaziasa vash o Romane pushiba thaj te kerel pes kaj te ovel jekh maj lachi akseptacia katar akaija minoriteta. Pal o maj anglutno raporti katar o REF²¹, 35 azutimatura dle pes katar o *Open Society Institute* (OSI) and-o kadro vash o finasiarno azutipen ko REF. Akava gives 57% katar o love katar o REF dle pes vash o proektura and-o thema and-i Evropa Sud Est, 28% and-o thema save ka fulen, thaj 15% and-e duj thema membrura and-i EU. But katar o aktivitetra pala savende dle pes finansura thaj love and-o kadro vash akala proektura silen objektivi kaj te lacharen o kaliteti thaj o rezultatura and-I edukacia. Dle pes vi resurija kaj te azutisaren pes texnikane proektura, pilotna butija thaj proektura save dikhen kaj te vazden maj buti e Romengi edukacia.

O Open Societi Institut thaj Soros Fondacia

Vi kaj but zapadna fondacie del love kaj te keren pes proektura vash o Roma and-I Evropa, konik katar akala fondacie ni dla gadiki love sar o *Open Society Institute*, organizmi kerdo thaj finansirime kata o George Soros, kon del o love thaj savo si hungro - thaj amerikani. Trobul te penel pes soske i *Soros Foundation* thaj o *Open Society Institute* von kidle pes e Lumijake Bankasa and-o kadro vash e Deshe bershengi Programa thaj o Fondi vash e Romengi Edukacia, von vi del but burse thaj love kaj te azutisaren pes o minoritetija, kerde pes kidimantura thaj kerde pes vi programe. Von den vi finansura ande but shkole, thaj vi *Romani News*, savo arakadol pes and-i Budapest, thaj savo kerda pes and-o bersh 1995.

I akcia katar o *Open Society Institute* kaj te azutisaren pes o Roma and-i centralno thaj orientalno Evropa kerda pes so maj but vash i edukacia. I Programa kaj te azutisarel pes I edukacia (*Education Support Program - ESP*) thaj lengere partnerura den finansura vash o butija kaj te keren pes reforme and-i edukacia and-o thema save si and-i tranzicia, kaj te kiden o lache praktike thaj politike kaj te zorijaren maj but i putardi societeta. Akava azutipen kerel pes so maj but karing I Mongolie thaj karing o thema katar I Evropa Sud Est,

²¹ Roma Education Fund, *The First Year 2005*. Budapest, avril 2006.

thaj I centralno thaj orientalno Evropa, thaj I purani Sovietikani Unija. Vi avgives kaj voj naistali, shaj te mothovas vi o inziative katar o *l'Open Society Institute* : I inziativa vash e Romengi edukacia (*Roma Education Initiative - REI*). Pala savijate astarda pes te kerel pes buti katar o 2002 thaj 2005, voj dikhel kaj te lacharel i situacia and-i shkola e Romenge and-i centralno Evropa thaj and-o Sud - Est kaj te dikhen te azutisaren pes o nazionalna programe, thaj te keren pes but aktivitetura po nazionalno plani thaj te zorijaren pes lache o nazionalna resursija, thaj te dikhen pes kaj te keren pes politikane paruvimata kaj te na ovel maj but segregacia thaj savore forme pal i diskriminacia karing o romane chave and-e shkoale sisteme.

O agencie katar o Nations Unies

Diferentna agencie katar o Nations Unies keren buti vash o Romane butija, sa jekh kerel i buti pala savijate isila i kompetencia. Aijal vi o UNICEF, thaj o UNHCR (Agencia katar o Nations Unies vash o nashalde manusha) vi von lile I responsabiliteta katar o nashalde manusha, thaj so maj but katar o Balkanija; aijal vi I avrutni Organizacia vash I migracia ²² thaj vi voj si aktivno vash o butija kaj piren o Roma katar jekh them ande aver. Thaj von keren pumare objekvitura and-jekh mileneri kaj te ovel zorijaripen, e PNUD thaj o UNICEF von dikhle kaj te lacharen o statistike and-o guvernura vash o Roma thaj o sozjalna grupe save si chudle, o statistike vi vash i edukacia. Gasave inziative astarde te keren pes vi katar aver orgaizacie sar I *Save the Children*.

O'UNICEF thaj o UNESCO astarde te keren butija kaj te shaj te azutisaesn thaj te den jekh kotor katar o love vash o programe, thaj vi kaj te den pes burse and-i universiteta thaj e Romenge and-e verver thema and-i orientalno Evropa. And-o bersh 2000, o UNESCO²³ inkijarda jekh proekti kaj te lacharel pes i situacia vash i edukacia thaj i sozjalno situacia e Romenge and-o Hongrikano Them. O prinzipalna objektivura katar akava proekti sasa: (i)

²² L'OIM naj jekh agencia katar o Nations Unies ; voj ni inkijarel thaj ni achel as ande ni jekh gouvernementalno organzia.

²³ O Informacie aven katar i Rajni Florence Migeon, Spécialistka vash i Programa, Divizia thaj bazichno edukacia, UNESCO.

te peravel pes o broj e chavorenge kon ni dzan thaj save meken I shkola (ii) te lacharen pes o rezultatura and-i shkola ; (iii) te vazden pes lengere shansura kaj te shaj te dzan maj dur katar i cikni shkola ; (iv) te sikavel pes e familienge soske si but improtantno kaj te dzan lengere chavre maj dur katar i cikni shkola. Akava proekti ande leste fulel saste shkolaki sistema, katar I cikni shkola dzi ki mashkarutni shkola.

O UNESCO kerda khetanes e hongrikane administraciasa, jekh regionalno seminari savo te dikhel kaj te lacharel I edukacia thaj I sozjalno, thaj profesionalno integracia e romane chavenge thaj e terne romenge. Manusha katar o panch thema katar o regioni (Bulgarie, Hongrie, République tchèque, Roumanie thaj Slovaquie) paruvde mashkar pumende informacie katar lengiri experiencie and-i edukacia e chavrençar.

But organura katar o ONU keren buti vash o pushiba katar o romane chave. Aijal I Komisia vash e manushikane xakaija katar o Nations Unies si kerdi ande maj cikne komisie, savendar si vash I promocia thaj o manushikane xakaija, save si tovde and-o kontroli katar o CES (Ekonomikano Konsilo thaj Sozjalno). Akava Konsilo kerel rodimatura thaj raportura thaj bichalel rekomandacie karing I Komisia. Akaija cikni komisia kerel pes and-e shtar butijake grupe, thaj jekh lendar si vash o minoritetija. Ande late si vi aver organura, sarkaj o Spezialno Raporti vash o Akanutne forme thaj rasizmi, thaj i rasialno diskriminacia, i xenofobija thaj o bi-axakijaripen. O spezialno raporteru vash o xakaija and-I edukacia thaj o Komiteti kaj te kerel pes kaj te na ovel rasialno diskriminacia; Akava si, o jekhto thaj anglutno organi kaj te kerel pes otonomno dikhipen katar o ONU; vov dikhel o akcie and-o Thema kaj te shaj te dikhel pes kaj von te keren lengere obligacie savesi and-I internasionalno konvencia kaj te na ovel rasialno diskriminacia.

4. Komparativno analiza vash o nazionalna iniziativa and-o Thema membrura katar o CdE vash e Romane chavengi edukacia

Dikhindor katar o akcie katar o avrutne thaj internasionalna organizacie vash o butija save keren pes and- e Romengi edukacia, trobul te dikhen pes o iniziativa save kerde pes ko nationalno niveli kaj te shaj te lacharel pes e romane chavrenghe siklijavipen.

Maj anglal kaj te dikhel pes lache o tendencie vash e edukaciake politike karing o Roma and-o Thema membrura katar e Evropako Konsilo, amen diklam thaj sikilam 46 dokumentura kerde katar e 22 thema ko totali ²⁴, kaj te dikhel pes te kerel pes jekh zorali komparativno analiza.

Jekh lista katar akala dokumentura, katar nazionalna iniziativa, save silen o Sekretariato katar o Konsilo, shaj te dikhen la and-o Anexo I.

Savore dokumentura drabarde pes thaj dikhle pes lache ; o informacia dikhle pes vash i edukacia, kaj sa te ovel lache thaj te ovel prezizno. Katar I analiza dikhle pes butija save pashijaren pes and-o verver thema, butija save pashijaren pes thaj save durijaren pes.

Trobul te penel pes i diversiteta, o barvalipen katar o dikhle dokumentura ; O nazionalna strategie kaj te azutisaren pes o Roma sasas adoptirasarde, lile pes and-o bish thema, thaj akava prozisi kerel pes vi and-o ²⁵, thaj lenge amen naj amen vadze strategikane dokumentura thaj lacharde planura. O strategie katar amari analiza kerde pes katar o bersh 2000 – 2005, nesave katar o dokumentura, nak aktualna akana; O kalendari kaj te keren pes thaj kaj te adoptisaren akala dokumentura paravel pes, thaj nesave katar o guvernura araken pes ande faze kaj te adoptisaren o nazionalna strategie, aver si kaj keren aplikacie. But katar o thema astarde te keren realizacia pala pumare programe, o raportura, thaj o evaluacie thaj aver raportura ni keren pes but.

²⁴ Albanie, Bosnie-Herzégovine, Bulgarie, Croatie, République tchèque, Finlande, Grèce, Hongrie, Irlande, Lettonie, Lituanie, « ex-République yougoslave de Macédoine », Moldova, Monténégro, Pologne, Roumanie, Serbie, Slovaquie, Slovénie, Espagne, Royaume-Uni et Ukraine.

²⁵ Moldova, Monténégro et Kosovo.

I buti thaj o strategie thaj o planura parujen pes but ; But thema²⁶ adoptisarde prinzipura thaj dokumentacie kaj te keren pes orientacie save keren definicia vash i generalno buti, thaj save o guvernino dikhel kaj te adoptisarel vash o Roma, thaj vi aver ²⁷ adoptisarde akciake planura thaj vi spezifinake iniziativa. Aver thema kerde numaj akciake planura vash e Deshe bershengi programa 2005- 2015 ²⁸, save mothoven pes maj opre. Kajekh drom dikhel pes kaj jekh them siles jekh strategiako dokumenti thaj jekh akciako plani vash e Deshebershengi programa kaj te kerel pes i integracia e Romenge. Kajekh lendar kerde strategie po lungo thaj pe skurto vaxti.

Dikhindor i bari diversiteta thaj o baro buxlijaripen katar o Thema membrura and-o Evropako Konsilo, pal akava so si pal o barvalipen, pal o numero sode si o roma, pal o kapacitetura, thaj o resursija, o planura thaj o nazionalna strategie parujen pes but, katar o informacie save aven thaj katar o detailura. Vi i importancia savi del pes vash i edukacia, vi voj paruvet pes. Nesave katar o guvernura adoptisarde sektorijalna strategie, thaj si so maj but vash i buti, vash o sastipen, thaj i chib sar jekh exemplo ²⁹. Amen akate ka keras amari analiza vash i edukacia.

Tendenzie – butija save pashijaren pes thaj save si diferentna

O nazionalna iniziativa save keren pes o palutne panch bersh sikaven klaro kaj si jekh interesi katar o publikane administracie thaj jekh politkane kamplipen kaj te lacharen pes e Romenge kondicie.

Dikhindor generalno, o parimata save silen e romanen mothovde pes, kerda pes definicia vash o prioritetija, o strategie kerde pes. O strategie thaj o nazionalna planura aven katar jekh

²⁶ « ex-République yougoslave de Macédoine », République tchèque, Finlande, Hongrie, Lettonie, Serbie et Royaume-Uni.

²⁷ Albanie, Bosnie-Herzégovine, Bulgarie, Croatie, Grèce, Lituanie, Roumanie, Pologne, Ukraine et Slovaquie.

²⁸ Bulgarie, Croatie, République tchèque, Hongrie, « ex-République yougoslave de Macédoine », Monténégro, Roumanie, Serbie et Slovaquie.

²⁹ Irlande, Autriche et Slovénie. Initiatives bien évidemment non prises en compte pour l'analyse des stratégies éducatives.

zoralo gindipen, thaj jekh seriozno analiza. O guvernura sikavde jekh politikano kamplipen and-o konkretna akcie thaj save kerde pes. Akava si jekh fondamentalno etapi, thaj katar jekh jekh lachi buti kerdi aktar o Thema membrura vash o romane butija.

Lachi buti si kaj dikhel pes soske but thema ande savende beshen thaj dzivisaren roma, and-i centralno thaj orientalno Evropa, adoptisarde strategie thaj keren iniziative kaj te lacharen o kondicie e romenge. Akate trobul te kerel pes konstatacie soske but katar o thema katar i zapadno Evropa, ni dikhen po problemi. I politikani presia savi kerel pes katar I Evroputni Unija and-o kadro kaj te fulel pes and-I Evropa thaj o finansura save isi katar o *Roma Education Fund* thaj o strukturalna fondura katar i EU, den posibilitete kaj te kerel pes buti vash o Roma. Kaj te ovel maj lachi thaj maj shukar I situacia, gasave iniziative ka len pes vi katar savore Thema membrura katar e Evropako Konsilo ande savende dzivisaren roma.

Ande savore thema kate lile pes nazionalna iniziative mashkar o sektorija, pal i edukacia dikhla pes sar jekh prioriteta kaj te shaj te lacharel pes e romengo problemi and-o lungo vaxti. Savore dokumentura pala savende kerda pes analiza toven o akzenti thaj mothoven soske e Romen najlen but shkola, thaj odolestar dikhel pes but vash e edukaciake strategie. Dikhindor o diferencie pala savende trobul te kerel pes buti kaj te lacharel pes e Romengi situacia, I edukacia si prindzardi sar jekh katar o butija pala savende trobul te kerel pes buti.

Akava kerel konfirmacia vash o iniziative thaj o ofizialna textura save adoptisarde pes katar o internasionalna organizacie, thaj pala savende vakijardam maj opre.

I edukacia te si katar o jekhto maj importantno sektori, kaj te shaj te lacharen pes e dzivdipnaske kondicie e Romenge, o butija kaj trobul te keren pes thaj o reshenija thaj o solucia si diferentna.

O nazionalna strategie ande lende si but elementura save pashijaren pes : o aksesi and-i cikni shkola, thaj elementarno ; o kaliteti vash i edukacia, i interkulturalno edukacia, i integracia. Von sikaven o importantna diferencia and-e akala sektoria: o profesionalno siklijavipen, I

edukacia e ternenge, o baro siklijavipen, I desegregacia and-I shkola; I pozitivno diskriminacia, o siklijavipen and-o chibija. O konkluzie katar amare analize den prezizna informacie, pala savende amen vakijaras maj dur.

Savore dikhle strategie den jekh prioriteta kaj te ovel jekh partisipacia e romane chaven and-o siklijavipen maj anglal kaj te astarel i cikni shkola thaj i primer/ thaj elementer. But katar o aktivitetija dikhen kaj te dikhel pes dali o Romane chavre dzan and-I shkiola, thaj dikhen kaj te shaj te lacharen kaj te dzan o chavre and-I shkola (xape, transporti, thaj pustika bi lovengo kaj te sikljiol les).

O akzenti tovel pes generalno vash o siklijavipen and-i cikni shkola, nesave katar o nazionalna programe ande lende vakijarel pes vi katar o siklijavipen and-i bari shkola, thaj vi and-i mashkarutni thaj and-i universiteta. O profesionalno siklijavipen thaj i edukacia e ternenge pe lende ni dikhel pes but. Dikhel pes soske nesave katar o thema silen posibiliteta thaj dikhen kaj te keren buti vash e edukaciaki sistema kaj te azutisaren pes o Roma, a aver silen i obligacia kaj te keren gova, soske naj len love, thaj nashti te keren koncentracia pe lengere prioritetija, thaj vash o cikno siklijavipen thaj primar.

Aver axo savo pashiajren pes katar o nazionalna strategie, kaj te lacharel pes i kaliteta and-i edukacia kaj sikljion o romane chavre. O diferentna guvernura mothoven soske si importantno kaj te ovel lacho o than thaj te ovel sa sar trobul kana dzan o chavre te sikljion, kaj te oven von lache. Kaj te kerel pes kaj o shkolija te oven lache, thaj akala inziative mothoven pes but thaj dikhel pes kaj te keren pes: te sikaven pes o siklijarne kaj te shaj te dzanen lache I spezifisiteta e romenge, te toven pes mediatorija thaj romane asistentura, te sikaven pes siklijarne save te oven roma, te lacharel pes o dialogi o vakijaripen e familiençar, te mothovel pes I improtancia, o vaznipen kaj te sikljiol pes, thaj te del pes posibiliteta te ovel partisipacia and-o aktivitetura thaj and-I shkola.

I interkulturalno edukacia si vi voj jekh importantno kotor katar o nazionalna strategie. Voj shaj te kerel pes katar o diferentna elementura, thaj te sikaven pes latar o siklijarne, kaj te sikljion ko barvalipen, o kulturalna aktivitetija and-i shkola, thaj avrijal i shkola, thaj kaj te tovel pes andre i istoria, thaj i romani kultura and-e nazionalna programe. But drom and-o strategie thaj and-o nazionalna programe kerel pes referencia vash i ideija ko mutlikulturalizmo, thaj kaj te shaj te na ovel bilacho gindipen thaj diskriminazia savi but drom kerel pes karing o roma.

I integracia and-i shkola, si jekh katar o generalna objektivitua and-o diferentna guvernura. Akana but katar o romane chavre bichalen pes and-e spezialna shkolija thaj profesionalna, thaj ande lende naj lachi i kaliteta. But drom and-o dokumentura na penel pes sar shaj te kerel pes i tranzicia and-o normalna shkole, thaj save butija trobun te keren pes.

Akate si interesanto te dikhen pes o interesantna butija save kerde pes. Dikhel pes kaj i integracia kamel te ovel ande savore shkole, i desegregacia dikhel pes sar jekh objektivi po lungo vaxti, thaj karing akava astarde pes numaj kajekh thema. I segregacia but drom naj lachi, ama dzi akana naj strategie vash akava. Nesave planura katar o nazionalna akcie dikhen kaj te keren kaj te na ovel segregacia, thaj te oven klasura ande savende te kerel pes tranzicia, thaj te ovel jekh aver orientacia e chavrenge save sasas and-o spezialna shkolija. O butija save keren pes kaj te ovel jekh lachi integracia, dikhen kaj te na ovel maj but o roma chavre bichalde ande spezialna klasura. Ande nesave thema isi prinzipura ande savende o Romane chavre vadze bichalen pes and-o ulavde klasura, thaj so maj but vash i chib, i kultura, thaj i istoria.

O nazionalna strategie si diferentna kana dikhel pes kaj te ovel jekh lachi politika kaj te azutisaren pes o Roma and- e edukaciaki sistema. But katar o guvernura inkijaren pes kaj te

keren buti vash akava. O lafi vash I “pozitivno diskriminacia” naj les but and-o dokumentura pala savende keren pes analize. Kana vakijarel pes vash okova si numaj and-o baro siklijavipen; kerel pes rekomandacia kaj te oven sisteme kaj te oven kvote and-o universitetura, ama gova te na ovel ko cikne nivelura and- e edukaciaki sistema.

Shaj te mothovas maj but vi o love thaj o finansura kaj dle pes katar o publikane administracie vash o nazionalna programe Romenge, kaj te shaj te ovel len edukacia. Amen diklam maj opre soske love thaj azutipen den pes e terne chavorenge. Ni mothovel pes but vash o love thaj o azutipen e manushenge kon sikljion and-I universiteta. O burse generalno den pes pal o kriterura katar I etnikani origina thaj te si o manush lache. O programe si diferentna vash o fakultativno siklijavipen and-I romani chib, mothoven pes and-e nesave akciake planura, ama gova ni krel pes but.

O paragrafura kaj naklam sikaven o butija save pashijaren pes thaj o diferencie mashkar o nazionalnabutija vash e Romengi edukacia . Sar mothovdam le maj opre o dokumentura save dikhle pes si but diferentna. Akala dokumentura pala lende kerda pes analiza (dikhindor i orientacie, o spezifikano plani vash o deshbersh). Akaija metoda del posibiliteta kaj te axaljiovel pes o prozesi, and-o kadro vash o nazionalna programe.

Efta Thema membrura katar e Evropako Konsilo adoptisarde o generalna prinzipura, thaj rekomandacie thaj keren jekh globalno buti. Akala dokumentura den explikacia, thaj saven sikaven i aktualno situacia thaj o butija save shaj thaj save trobun te keren pes. Von ni den but detailura’ vash o inziative, vash o aktorija, thaj o kalendari, thaj I evaluacia thaj o budgeti), ama von keren definicia vash jekh buti and-o nazionalno kadro vash o butija save keren pes karing o Roma and-o konteksti and-o zakonura, thaj o internasionalna butija; ande

akala butija von zorijaren but I administracia, o zakoni, thaj I responsabiliteta. I Serbija thaj o Hongrikano them sikaven lache dokumentra saven silen kaliteti thaj strategie.

Desh Thema katar o Evropako Konsilo tovde o plani kaj te keren pes spezifikane akcie kaj te azutisaren pes o Roma. O niveli kaj te den pes o detailura thaj o informacie naj jekh, ama te dikhen pes globalno shaj te penel pes soske den prezizie thaj lache spezifikane butija, o aktiorija kaj trobun te keren I buti, o vaxti kaj te kerel pes leske respekti thaj o butija vash o budgeti. But katar o thema kon kerde o dokumentura si kandidatura kaj te fulen and-I Evroputni Unia, thaj o aver si and-e jekh stadi kaj te keren pes negosiazie. O generalno kadro si jekh, ama o strategie save si adoptisarde si diferentna. Sar jekh exemplo nesave dikhen kaj te ovel siklijavipen and-i romani chib, aver si vash o sikliajviepn and-i cikni shkola, thaj naj o baro siklijavipen, thaj ni jekh lendar ni dkhen kaj te keren pes butija mamuj I diskriminacia. I Croatia thaj i Lituania kerde vi von gasave dokumentura save den maj but detailura thaj si maj prezizna.

O strategie thaj e akciake planura vash e deshe bershengi programa kaj te kerel pes e Romengi integracia 2005- 2015 sikaven maj lache xarakteristike. I edukacia si jekh katar o shtar butija saven silen maj bari prioriteta and-I programa e deshe bershenge, savore thema save si andre kerde pumare akciake planura. O enija thema kerde konsultacie e OSI thaj o REF thaj resle pe logikane gindimatura. Akala logikane gindimatura sikaven e manushen kon ka oven andre, sikaven save butija ka keren pes, thaj sar ka keren pes o butija, thaj o kalendari. I buti savi ka keren o enija thema, von savore ande lenge analize mothoven: savore vash I integracia, ni mothoven I pozitivno diskriminacia, thaj toven andre vi o ONG.

Savore katar o thema kerde jekh nazionalno strategia thaj vazde jekh akciako plani vash i programa e deshe bershenge. And-o generalno kadro o dokumentura pashijaren pes, numaj kana vakijarel pes vash o chiba, vash o baro siklijavipen thaj profesionalno. Kana kerde pes o dokumetnura, thaj kana vazde pes o strategie, po lungo thaj xarno vaxti, kerde pes but interesantna komparacie, save sikaven lache I evaluacia vash o nazionalna programe. O

bersha kaj nakle but bari importancia thaj vaznipen dla pes thaj kerda pes vash I edukacia. Von so maj but len informacia, thaj si and-I harmonija e internacionalnone butiençar. Si nesave vi save ni vazde pes but, thaj na kerde but. Si interesantno te mothovel pes soske o konzeptura vash i pozitivno diskriminacia thaj i desegregacia mothoven pes akana, thaj si maj lokeste and-o dokumentura save adoptisarde pes kaj katar akala save adoptisaren pes.

Isi jekh palutno tipi katar o dokumentija savo naj les but : o nazionalna strategie vash o ONG. Numaj i « ex-République yougoslave katar i Makedonia » thaj i Bosnija kerde thaj sikavde gasave dokumentura. Akala strategie si vi vash I edukacia, thaj karing o rekomandacie thaj akordura vash o butija save sikaven pes. O ONG shaj te kelen jekh bari thaj but importantno rolija vash o strategie and-e Romengi edukacia, thaj so maj but and-o thema kate naj but resursija. Von shaj te azutisaren o guvernura kaj te lacharen e romengi situacia, sar sikaven akala o dokumentura save adoptisarde pes.

Lache praktike

Amari analiza sikavda but examplura katar o lache praktike. Katar o butija pala savende kerda pes propozicia and-o « Kadro referencia vash e edukaciake politike kaj te azutisaren pes o Roma » , akala examplura sikaven jekh lachi baza kaj te dikhen pes akala dokumentura kana keren pes o strategie.

Trobul te sikavel pes jekh dokumenti savo te sikavel orientacia te mothovel o kontexti, i situacia thaj o inziative save keren pes kaj te azutisaren pes o Roma. Jekh dokumenti kerdo katar o roma thaj o spezialistura vash i edukacia siles maj bari kredibiliteta thaj importancia thaj si exaktno. Si importantno te toven pes o nazionalna programe and-o uristikano kontexti thaj and-o xakajija/ zakonura thaj nazionalna thaj internacionalna akordura, kaj te shaj te zorijaren pes. Kana o dokumenti savo sikavel i orientacia thaj siles jekh lacho plani i

nazionalna strategija si maj zorali, thaj perdi. E akciako plani shaj te sikavel pes sar jekh logikano dokumenti, savo mothovel lache o objektivura thaj o aktivitetija. Pe sajekh aktivitetija trobul te kerel pes identifikacia po aktorija thaj o institucie saven trobun te keren buti, thaj te ovel vi kalendari savo te sikavel o rezultatura save trobun. O proektura pilot save keren pes maj anglal I nazionalno programa den posibiliteta kaj te kerel pes verifikacia, te dikhen pes I strategija thaj te dzanel pes akaija strategija savi alosorda dali shaj te del posibiliteta te oven o rezultatura save kamle pes.

Kaj te dikhel pes sar kerel pes i buti, thaj i i evaluacia vash sa akala inziative, kana dikhen pes o indikatorija thaj o manusha kon keren buti, si jekh importantno elementi vash e edukaciake strategie e romenge. But nazionalna strategie adoptisarde pes thaj kerda pes buti pala lende and-o Thema membrura and-o Evropako Konsilo, si importantno te dikhel pes sar dzan o butija thaj te dikhen pes save si o rezultatura. Odolestar ka ovel but shukar kaj te oven lache informacie save te oven sar referencia, save te dikhen pes maj anglal kaj te astarel pes i buti, kaj te shaj te dikhel pes maj lache o progresi. Aijal o mexanizmura save den posibiliteta kaj te kerel pes evaluacia den garancia pe jekh obligacia kaj te shaj te sikaven pes o rezultatura. Von den posibiliteta vi te siklijol pes katar o experiencie kaj te shaj te keren pes maj lache programe and-o vaxti kaj avel. Trobul te penel pes soske nazionalna strategie ka toven pes and-o bish thema membrura and-o Evropako Konsilo, naj but raportura vash i evaluacia, raporti kaj te sikaven sar dzal I buti, thaj raportura kaj te saven o rezultatura katar I buti (numaj and-I Roumania, Bulgaria thaj o Royaume – Uni ³⁰).

³⁰ Centre for Interethnic Dialogue and Tolerance « Amalipe », et Hot Line Agency. *The Roma Strategies in Bulgaria on the Eve of EU Accession*. Août 2006.

« Impreuna » Agency for Community Development, et Roma Centre for Social Intervention and Studies. *Overview of the Roma Situation in Romania for European Commission consideration at the 2006 Country Report*. August 2006.

« Impreuna » Agency for Community Development, et PNUD Roumanie. *Evaluation of Programs for Roma Communities in Romania*. AMM Design. 2006.

UK Department for Communities and Local Government. *Improving Opportunity, Strengthening Society: One year on – A Progress Report on the Government's Strategy for Race Equality and Community Cohesion*. 2006

Commission for Racial Equality. *Common Ground: Equality, good racial relations, and sites for Gypsies and Irish Travellers. Report of a CRE inquiry in England and Wales*. 2006

Te mothovel pes xarneste and-e but Thema membrura, thaj so maj but and-i centralno Evropa thaj orientalno, adoptisarde pes nazionalna strategie, save te dikhen kaj te lacharen e Romengi situacia. Akava si jekh lachi buti, thaj and- e sa akala inziative i edukacia si jekh prioriteta, thaj akalestar dikhel pes soske o butija save trobun e Romen thaj gova so trobul len astarel te ovel jekh interesi karing akala butija save trobun. Akala thema membrura dikhen lache o internacionalna akordura pala savende kerda pes signatura thaj ratifikacia, thaj sikaven jekh politikano manglipen thaj si vi love thaj finansura kaj te shaj te lacharel pes e Romane chavengi edukacia. O maj pare kaj trobul te kerel pes achel : akana trobul te nakel pes vash i realizacia thaj te sikaven pes konkretna rezultatura.

But katar o aver Thema membrura dzi akana na sikavde jekh baro interesi vash e Romane chavengi edukacia. Akaija analiza savi kerda pes khetanes « o Kadro referencia vash e edukaciake politike kaj te azutisaren pes o Roma » (DGIV/EDU/ROM(2005) 8) kerdo and-o proekto katar e Evropako Konsilo « E Romane chavengi edukacia and-i Evropa», sikavel indikacie thaj kerel kaj te oven reakcie katar o Thema membrura save na kerde nazionalna strategie thaj akala save adoptisarde numaj jekh generalno strategia.

5. Konkluzia

And-o bersha 1990 , i internasionalno komuna astarda te sikavel interesi karing e Romengi situacia, thaj so maj but vash o pushimatura karing e manushikane xakaija, i protekcia mamuj i diskriminacia thaj i persekucia and-i kris. O palutne bersha o akzenti tovel pes maj but, vash I iekonomikani buti, o sozialna kondicie thaj I edukacia.

E Evropako Konsilo thaj o OSCE sasas o organizacia o maj aktivna kaj te kerel pes o uristikano kadro thaj jekh evroputni politika karing o Roma, sikavde kaj silen politikano manglipen thaj interesi kaj te lacharel pes i edukacia thaj i generalno situacia e Romenge and-i Evropa. O paruvimata save keren pes katar o guvernura vash o minoritetija thaj o Roma so maj but aven katar o avrutne faktorija, sarkaj o fulipen and-i EU, thaj kaj dikhel pes vi te paravel pes o dikhipen karing lende po internasionalno niveli.

Katar o 1999 thaj 2005 but katar oThema membrura, so maj but and-i centralno Evropa thaj orientalno kerde thaj vazde nazionalna strategie kaj te shaj te lacharen e Romenge kondicie. Ande akala iniziative, I edukacia si jekh katar I maj importantno prioriteta. O butija save dikhen te keren pes ande lende dikhel pes kaj isi butija save si jekh thaj si vi butija save si diferentna thaj si lache te mothovel pes soske kerel pes konstatacia kaj o butija save trobun len e Romen astaren te dikhen pes pe nazionalno niveli. Akala thema membrura dikhen lache o internasionalna akordura, pala savende von kerde pumari signatura, thaj ratifikacia, thaj sikaven jekh politikano manglipen thaj si vi love thaj finansura kaj te shaj te azutisaren kaj te

lacharel pes e romane chavengi edukacia. Si vi but aver thema membrura save ni sikavde jekh baro interesi dzi akava vash akava pushipen.

Dikhindor o but iniazitive pe internasionalno thaj nazionalno niveli, i situacia e romane chavengi save na sikljion naj vadze lachi thaj shukar. Dikhel pes kaj trobul te paravel pes maj but o sistemi. E akciake planura thaj o nazionalna strategie kaj te azutisaren pes o Roma, pala lende trobul te kerel pes evaluacia thaj te ovel jekh maj seriozno dikhipen kana astarel te kerel pes i buti pala lende. Akate naj ka mothovas i importancia katar o mexanizmura thaj i evaluacia save keren pes and-o proektura thaj and-o strategie, soske len silen i obligacia kaj te sikaven o butija kaj keren pes pes thaj o rezultatura lendar.³¹

Thaj maj palal trobul te penel pes soske si but importantno kaj te dikhel pes kaj akala butija te kerel pes lengi realizacia po lokalno niveli, thaj te oven andre ande lende o publikane administracie, o institucie, o siklijavne, o chave kon sikljion, thaj vi o ONG, soske sa akala butija silen jekh but importnanto rolija and-o dzvidipen svako give thaj vi o politike save keren pes save dikhen te lacharen e Romenge kondicie. Odolestar si importantno thaj trobul te ovel rodipen vash e Romane chavengi edukacia.

O uristikano kadro thaj o iniazitive save keren pes katar o internasionalna organizmura sikaven o politikano manglipen thaj jekh chachutno interesi karing e romane chavengi edukacia. O guvernura trobul te len and-I godi thaj te dikhen o nazionalno niveli soske vov si jekh bari prioriteta po internasionalno niveli. Akava dokumenti savo si kerdo khetanes e « Kadro referencia vash e edukaciake politike kaj te azutisaren pes o Roma », shaj te azutisarel len and-e lengere butija thaj te sikavel lenge sar te keren thaj te sikaven lenge vi examplura.

³¹ Ringold et al., *Roma in an Expanding Europe: Breaking the Poverty Cycle*. Washington, DC: World Bank Press, 2004. Pp. 129-130.

6. Bibliografia

Ailincăi, Aurora and Amar, Ruth, *Official Texts and Activities of the Council of Europe in the field of Education*. Strasbourg, France: Council of Europe Press, 2006.

Batelaan, Pieter and Coomans, Fons. *International Basis for Intercultural Education including Anti-Racism and Human Rights Education*. International Association for Intercultural Education (IAIE), 1999.
http://www.ibe.unesco.org/publications/free_publications/batelaan.PDF

Centre for Interethnic Dialogue and Tolerance "Amalipe," and Hot Line Agency. *The Roma Strategies in Bulgaria on the Eve of EU Accession*. August 2006.

Commission for Racial Equality. *Common Ground: Equality, good racial relations, and sites for Gypsies and Irish Travellers. Report of a CRE inquiry in England and Wales*. 2006

Danbakli, Marielle. *Roma, Gypsies: Texts Issued by International Institutions*. Hertfordshire, UK: University of Hertfordshire Press, 2001.

European Commission, *EU Support for Roma Communities in Central and Eastern Europe*. 2002.
http://europa.eu.int/comm/enlargement/docs/pdf/brochure_roma_oct2003_en.pdf

European Commission, *The Situation of Roma in an Enlarged European Union*. DG for Employment and Social Affairs, Fundamental Rights and Anti-discrimination. 2004.
<http://www.errc.org/db/00/E0/m000000E0.pdf>

European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia. *Roma and Travellers in Public Education*. May 2006. http://eumc.europa.eu/eumc/material/pub/ROMA/roma_report.pdf

European Union, PHARE Program Website. <http://europa.eu.int/comm/enlargement/pas/phare/>

Fraser, Angus. *The Gypsies*. Oxford, UK: Blackwell, 1995.

"Impreuna" Agency for Community Development, and UNDP Romania. *Evaluation of Programs for Roma Communities in Romania*. AMM Design. 2006.

"Impreuna" Agency for Community Development, and Roma Centre for Social Intervention and Studies. *Overview of the Roma Situation in Romania for European Commission consideration at the 2006 Country Report*. August 2006.

- Kovats, Martin. "The Emergence of European Roma Policy." *Between Past and Future: The Roma of Central and Eastern Europe*. Ed. Guy Will. Hertfordshire, UK: Hertfordshire University Press, 2001. Pp. 93-116.
- Liégeois, Jean-Pierre. *Roma, Gypsies, Travellers*. Strasbourg, France: Council of Europe Press, 1994.
- OSCE, *Action Plan on Improving the Situation of Roma and Sinti within the OSCE Area*, 2003.
<http://www.oscepa.org/admin/getbinary.asp?FileID=104>
- OSCE, *OSCE/ODIHR Contact Point for Roma and Sinti: An Overview*. (No Date)
http://www.osce.org/publications/odihr/2001/01/12363_144_en.pdf
- OSCE, OSCE/ODIHR. *International Actions Against Racism, Xenophobia, Anti-Semitism and Intolerance in the OSCE Region*. 2004. http://www.osce.org/publications/odihr/2004/09/12362_143_en.pdf
- OSCE, *Report on the Situation of Roma and Sinti in the OSCE Area*. High Commissioner on National Minorities, The Hague, Netherlands: 2000.
http://www.osce.org/documents/hcnm/2000/03/241_en.pdf
- Roma Education Fund, *The First Year 2005*. Budapest, April 2006.
- Ringold, Dena and Orenstein, Mitchell and Williams, Erika, *Roma in an Expanding Europe: Breaking the Poverty Cycle*. Washington, DC: World Bank Press, 2004.
- Ringold, Dena. *Roma and the Transition in Central and Eastern Europe: Trends and Challenges*. Washington, DC: World Bank Press, 2000.
- Save the Children, *Denied of a Future? The Right to Education of Roma/Gypsy and Traveller Children in Europe*. London, UK: Save the Children, 2001. Volume 1, 2, 3, 4.
<http://www.savethechildren.org.uk/scuk/jsp/resources/details.jsp?id=366&group=resources§ion=publication&subsection=details>
- SIDA, *Swedish Assistance to the Roma Population in the Western Balkans*. 2006.
http://www.sida.se/shared/jsp/download.jsp?f=SIDA24488en_Roma+web.pdf&a=19488
- UNDP, *Faces of Poverty, Faces of Hope, Vulnerability Profiles for Decade of Roma Inclusion Countries 2005–2015*. 2005. <http://vulnerability.undp.sk/>
- UNDP/ILO, *The Roma in Central and Eastern Europe: Avoiding the Dependency Trap*. Bratislava, Slovakia: UNDP, 2003.
<http://www.romanothan.ro/engleza/reports/docs/Avoiding%20the%20Dependency%20Trap.pdf>
- UNESCO, *Dakar Framework for Action: Education for All*, World Education Forum April 26-28 2000.
<http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001211/121147e.pdf>

UK Department for Communities and Local Government. *Improving Opportunity, Strengthening Society: One year on – A Progress Report on the Government's Strategy for Race Equality and Community Cohesion*. 2006

World Bank, Roma Education Fund, *Background Document prepared for the Roma Education Fund Donors' Conference in Paris*. 2004.

[http://inweb18.worldbank.org/ECA/ECSHD.nsf/ECADocByUnid/A2C8AC3B1663B9DFC1256F800039893C/\\$FILE/REF%20Needs%20Assessment.pdf](http://inweb18.worldbank.org/ECA/ECSHD.nsf/ECADocByUnid/A2C8AC3B1663B9DFC1256F800039893C/$FILE/REF%20Needs%20Assessment.pdf)

Annexe I : liste des programmes nationaux

<i>Pays</i>	<i>Titre du document</i>	<i>Année</i>
<i>Albanie</i>	Albania Roma National Programme 2003 – Project Strategy for Improvement of Living Conditions of Roma Minority	2003
<i>Bosnie–Herzégovine</i>	BiH Roma Strategy	2005
	BiH Roma Education Action Plan	2004
	Roma NGO Platform - Assembly Meeting of Romani Non-Governmental Organizations in Bosnia and Herzegovina	2001
<i>Bulgarie</i>	National Action Plan - Decade of Roma Inclusion 2005-2015	2005
	Action Plan for the Implementation of the Framework Programme for Roma Integration	2003
	Program "For Equal Participation of Roma in Life of Bulgaria"	1999
<i>Croatie</i>	National Action Plan - Decade of Roma Inclusion 2005-2015	2005
	The National Program for the Roma	2003
<i>République tchèque</i>	National Action Plan - Decade of Roma Inclusion 2005-2015	2005
	The Roma Integration Policy Concept	2005
	The Roma Integration Policy Concept	2003
<i>Finlande</i>	Finland Roma Strategies	2004
	Finland Roma Strategies	2003
	Finland Report on Romani Issues - Strategies of the Policy on Roma	1999
<i>Grèce</i>	Integrated Action Plan for the Social Integration of Greek Roma (2002-2008)	2002
<i>Hongrie</i>	National Action Plan - Decade of Roma Inclusion 2005-2015	2005
	Guiding principles of the long-term Roma social and minority policy strategy: Discussion paper	2001
	Government resolution on Roma Medium-term strategy 1999	1999
<i>Irlande</i>	Ireland Traveller Health National Strategy Part I 2002-2005	2002
<i>Lettonie</i>	Summary of National Action Plan "Roma in Latvia" 2007-2009 http://www.integracija.gov.lv/index.php?id=1014&sadala=199	2006
<i>Lituanie</i>	The Roma Integration programme 2000-2004	2000
<i>« ex-République yougoslave de Macédoine »</i>	National Action Plan - Decade of Roma Inclusion 2005-2015	2005

	Strategy for Roma in the Republic of Macedonia	2004
	Strategy for Development of Roma NGOs in the Republic of Macedonia	2002
<i>Moldavie</i>	Initial Roma National Programme 2001	2001
	Government Decision on Roma 2001	2001
	Roma Action Plans 2001-2010	2001
<i>Monténégro</i>	National Action Plan - Roma Inclusion Decade 2005-2015 - Education	2005
<i>Pologne</i>	National Action Plan - Decade of Roma Inclusion 2005-2015	2003
	Poland Malopolska Roma programme 2001-2003 – Pilot Government Programme for the Roma Community in the Malopolska Province for the years 2001-2003	2001
<i>Roumanie</i>	National Action Plan - Decade of Roma Inclusion 2005-2015	2005
	National Programme & Action Plan 2001 – Strategy of the Government of Romania for Improving the Condition of the Roma	2001
<i>Serbie</i>	First Draft for Discussion Purposes, Serbia: Country Situation and REF Working Strategy Note	2006
	Policy Note, Preschool Education of Roma Children in Serbia	2006
	National Action Plan - Roma Inclusion Decade 2005-2015 – Common Action Plan for Advancement for Roma Education in Serbia	2005
	Draft Strategy for the Integration and Empowerment of the Roma, Discussion Paper	2002
<i>Slovaquie</i>	Slovak Republic - National Action Plan - Roma Inclusion Decade 2005-2015	2005
	Elaboration of the Government Strategy for Addressing Problems of the Romani National Minority into a Package of Concrete Measures for year 2000 - Stage II	2000
	Strategy of the Government of the Slovak Republic for the Solution of the Problems of the Roma National Minority and the Set of Measures for Its Implementation - Stage I	1999
<i>Slovénie</i>	Slovenia Roma Employment National Strategy 2000 - EQUAL EMPLOYMENT OPPORTUNITIES FOR ROMA	2000
<i>Espagne</i>	COMPREHENSIVE PLAN FOR THE GYPSY COMMUNITY OF ANDALUSIA	1996
	Spanish Programme for the development of the Gypsy people (adopted in 1985)	1985
<i>Royaume-Uni</i>	Gypsies and Travellers: A strategy for the CRE, 2004 - 2007	2004
<i>Ukraine</i>	Roma National Programme 2004-2006	2004
	Roma NGO Programme	2004